

Balogh János Mátyás

## Stickyback és Photomaton: portréfotódivatok a 20. század első évtizedeiben

„Ha a [Photomaton-]képek nem lennének olyan kitűnők, mint amilyenek, azt mondanák, hogy nyolc enyveshát készült el nyolc perc alatt egyetlenegy szalagon, de az enyveshát megjelölését csupán akkor idézzük helyesen, ha a képek nagyságát akarjuk megjelölni vele” – írta a *Pesti Hírlap* 1928-ban. Pár hónappal korábban egy francia lap azt írta a Photomaton párizsi megjelenésekor, hogy nekik ott van már az ő „photo-mécanique”-jük.<sup>1</sup>

A fotótörténet hagyományosan egyfajta eljárástörténetet és fényképészéletrajzokat, illetve művészettörténetet, esztétikai megközelítést takar, ezzel (is) magyarázható, hogy számos tömegjelenséget elkerült mindeddig a történeti vizsgálat.

Tanulmányomban a 20. század első évtizedeinek két nemzetközileg is meghatározó, az egyetemes, illetve a helyi fotótörténeti feldolgozásokban mégis alig (vagy félre-) ismert portréfénykép-divatját mutatom be alapkutatásaim alapján.<sup>2</sup> A Stickyback-fotográfia (mint portréképzési stílus és vállalatípus) a 20. század első évtizedeiben volt a világ számos pontján elterjedve, míg a népszerű Photomaton nevű fotókabin-gépezet (és a mögötte álló vállalatcsoport) 1926-ban kezdte meg – hatalmas médiakampánnyal megtámogatott – világhódító útját. E két (helyenként egyidejűleg is létező) divat mögött más-más vállalati és technológiai háttér állt, azonban mindkettőről elmondható, hogy nemcsak fogyasztói, de csődökkel tarkított vállalkozói és befektetői láz is kísérte. A jelenségek együttes tárgyalása nemcsak azért indokolt, mert végtermékeik (vagyis a mellképek/arcképek) a formátum, a „természet” és a használat tekintetében is nagyon hasonlítanak egymásra, hanem azért is, mert – ahogy ezt elsőként bizonyítom – mögöttük döntő szerepet játszott egy oroszországi eredetű család. Ez a család váltotta ki a Stickyback-fotográfia 1911-es kontinentális eszkalálódását, illetve alkotta meg a Photomatont (mint találmányt és mint céget).

<sup>1</sup> *Budapesti Hírlap*, 1928. december 30. 16; *Art & Photo*, aoút 1928. 161.

<sup>2</sup> Jelen tanulmány egy átfogó, több ország köz- és magángyűjteményeiben végzett kutatás első eredményeit tartalmazza. A kutatáshoz, illetve a cikk megírásához nyújtott segítségért a következőknek tartozom köszönettel: Peter Eyckerman, Farkas Andrea, Fiziker Róbert, Kalmár Ella, Koltai Gábor, Angelina Medda, Nagy János, Oross András, Filippo Pala, Brett Payne, Perczel Olivér, Reisz T. Csaba, Sájevics Katalin, Somorjai Szabolcs.

## A STICKYBACK-FOTOGRÁFIA

Az általam egységesen Stickyback-fotográfiának nevezett (fényképkészítési és -értékesítési) jelenség bár világszerte felbukkant, nemzetközi kontextusa, illetve technológiai és technikai mibenléte kivétel nélkül tévesen vagy hiányosan szerepel az egyes országok fotótörténeti írásaiban. A szakírók számára ismeretlen, hogy az egyes portréfotóstílusok/fényképészületi modellek (így az angol „Stickyback”, a magyar „enyveshát”, az osztrák „Leimrücken”, a német „American Automatic Photo”, a holland „tip-top” vagy a francia „photo-mécanique”) valójában ugyanahhoz a jelenséghez tartoznak.

A *Photo-Era Magazine* című amerikai fényképészeti folyóirat 1912-ben egy olvasói kérdésre így határozta meg a Stickyback(s)et: apró, bélyegnél nem sokkal nagyobb méretű, felragasztás végett enyvezett hátú fényképek.<sup>3</sup> A *Révai nagy lexikona* 1912-es kiadású kötetében az „Enyveshát” önálló szócímként szerepel: „Apró, gyorsfotografálással készült arcképek, melyeknek hátlapja felragasztás céljából be van enyvezve.”<sup>4</sup> Definícióm szerint a Stickyback-fotó eredetileg egy kisméretű (napjaink igazolványkép-méretére gondoljunk), viszonylag gyorsan elkészülő, olcsó portré (mellkép), amelyből – ugyanazon fotóból – a megrendelő rendszerint 12 darabot<sup>5</sup> kapott fel nem vágott papírcsíkokon. A képek háttérben többnyire megjelenik egy lécz, rajta a felvételt készítő stúdió neve/címe, és a felvétel azonosítója (szám/betű-szám formában). A papírcsík háta egyes országokban (Nagy-Britanniában, Magyarországon és Ausztriában bizonyosan) eredetileg ragadós anyaggal volt bekenve – innen a név –, hogy (benedvesítve) fel lehessen ragasztani. Később más országokban (egy időben Németországban, Hollandiában és Belgiumban bizonyosan) az ügyfél „maga” készíthette a felvételt egy gomb megnyomásával (és feltehetőleg egy zsinag közbeiktatásával), és ezért „automatikus fotó” megnevezéssel jelölték ezeket a fényképüzleteket. A Stickyback elnevezést a fotótípuson túl egy fotóvállalkozás-típus megjelölésére is használták és használhatjuk, amely vállalkozás nemcsak kisméretű mellképeket kínált, de levelezőlapra egész alakos fényképek elkészítését is vállalta. A Stickyback-fotográfia

<sup>3</sup> *Photo-Era Magazine*, May 1912, 220.

<sup>4</sup> 'Enyveshát' szócikk (Révai 1912: 524). Itt fontos megjegyezni, hogy bár az első gyorsfényképezékek valóban direktpozitív eljárással dolgoztak, a gyorsfényképészet elnevezés nem feltétlenül egyenlő ezzel a képrögzítési módszerrel – ahogy erre Kincses Károly rámutat –, az úgynevezett papír gyorsfényképészeti eljárások nagyobb része valójában egy felgyorsított előhívású és másolású negatív-pozitív eljárás. (Kincses 2000: 38.)

<sup>5</sup> Kincses Károly „tetszés szerinti, 3-15 képes csíkokról” ír a magyar enyveshátak esetében (Kincses 2000: 111), ezt azonban tévedésnek, de legalábbis semmiképpen nem általánosnak tartom, én szinte kizárólag olyan (magyar és nem magyar) forrásokat ismerek, amelyek tizenkettesével értékesített fotográfiákról írnak. Azt sem tartom valószínűnek, hogy a tömeges másolással készülő fényképeknél lett volna lehetőségük az egyes ügyfeleknek eltérő számú képeket megrendelni.



1–2. kép. Angol Stickyback-felvételek. Derby, 1910-es évek  
(Brett Payne / Photo-Sleuth, <http://photo-sleuth.blogspot.com>)

mellképei ugyan mindenhol „kisméretűek” voltak, a méret azonban üzletenként eltérő lehetett (hiszen nem pontosan ugyanolyan típusú gépekkel készültek).<sup>6</sup>

A Stickyback-fotográfia a megjelenésekor nem számított technológiai/vegyszeti újdonságnak, vagyis nem egy új fejlesztésű felvevő vagy előhívó stb. gépezet, vagy egy új vegyi összetételű anyag révén készült. Hogy mégis valami új született, az abból következett, hogy meglévő technológiákat kombináltak, és mindezt új módon értékesítették a piacon – tehát egyfajta technikai innovációról beszélhetünk.<sup>7</sup> Kincses Károly írásában az szerepel, hogy a magyar enyveshátak üveglemezről kontaktolt képek lehettek.<sup>8</sup> Ezt magam is így gondolom: egykorú leírások szerint a kisméretű felvételek ugyanarra az osztott üveglemezre (multiple negative/repeating back) kerültek, ezt a negatívot pedig azonos méretben brómezüst papírra másolták.<sup>9</sup> Az angol David Simkin viszont – aki tévesen egy

<sup>6</sup> Csak néhány példa: a brightoni Stickyback(s)nél és a budapesti „Enyves hát” cégnél két kisméretű formátumot ismerek, az álló, „egyszemélyes” 3 × 4 cm, valamint a fekvő, rendszerint, de nem feltétlenül „többszemélyes” 6 × 4 cm méretet. A felvétel mindkettőnél ugyanolyan távolságból történt, előbbi esetben csak félig, utóbbinál teljesen látszódik a háttérben a felirat. Hasonló formátummal dolgozott a holland „American Automatic Fotografie” cég amszterdami üzlete (Kalverstraat 155.) is 1920 körül (3 × 4,2 cm). De léteztek keskenyebb, illetve négyzet alakú formátumok is (pl. 2,5 × 2,5 cm Rogátsy Kálmán „miniatűr” fényképezeténél Budapesten a Rákóczi út 1. sz. alatt); az 1920-as/1930-as években a francia „La photo-mécanique” cég egyszemélyes fotóinak a mérete pedig 3,5 × 5 cm volt – akárcsak a fotókabin Photomatoné.

<sup>7</sup> Azt, hogy nem voltak technológiai újdonságok az eljárás mögött, az is bizonyítja – igaz, csak közvetve –, hogy a korabeli szakirodalomban nem jelentek meg leírások önálló „stickyback(s)-technológiáról” (és ilyen szabadalmakról sincs tudomásom). Emellett szól például az is, hogy amikor Magyarországon és Ausztriában kitért e fényképtípus fogyasztási és befektetői láza, akkor hetek alatt már tucatnyi vállalkozás másolta le és kínálta az első ilyen üzlet szolgáltatását, és ekkor a fényképezőgép-kereskedések is azonnal hirdetni kezdték az enyveshátához szükséges készülékeket és felszereléseket.

<sup>8</sup> Kincses 2000: 111.

<sup>9</sup> Egyes leírások a képek elkészítéséhez multiplikátor, vagyis többlencsés kamerát ajánlottak (akárcsak a bélyegfotónál, amely eredendően egy reprodukciós műfaj volt – e módszerrel a 19. század közepétől készítettek kisméretű másolatokat már meglévő, jellemzően levélben megküldött képekről) – *Jahrbuch für Photographie, Kinematographie und Reproduktionsverfahren* 1913: 250–251; Mebes 1913: 93; *The Photographic Journal of America*, 1917. 287.

fotósorozatot, vagyis különböző pózok egymásutániságát köti a Stickyback(s)hez – egy állítólagos új, de részleteiben nem ismert, Spiridione Grossi által bevezetett sorozatfelvevő gépezetet feltételez.<sup>10</sup> A francia Raynal Pellicer átveszi és elfogadja Simkin vélekedését a Grossi-féle Stickyback(s)-apparátussal kapcsolatban, ugyanakkor arra is rámutat – helyesen –, hogy a francia „photo-mécanique” fotók nagyban hasonlítanak az angol Stickyback(s)re.<sup>11</sup> A holland Jan van Dijk, illetve a magyar Flesch Bálint is tévesen direktpozitív (vagyis közbeiktatott negatív nélküli) eljárás eredményének tartja a tárgyalt portrétstílus hollandiai, illetve magyarországi variánsát.<sup>12</sup> A francia Michel Frizot átfogó munkájában a „photo-mécanique” stílust (amit bár nem nevez meg, de bizonyosan arra utal) a fotóautomata-modellek felsorolásakor említi,<sup>13</sup> és Hollandiában is van olyan vélekedés (nyilván a cégek nevei és szlogenjei miatt), miszerint a „tip-top”-képek „automata-fotók” lennének.<sup>14</sup>

Fontos megjegyezni, hogy osztott üveglemez-negatív révén, kontaktolással előállított kisméretű mellképek már évtizedekkel a Stickyback-fotográfia előtt is készültek. Többek között a 19. század végétől elterjedő, szintén populáris amerikai „penny pictures” és „ping-pong photos” stílus képeit is így állították elő. Ezek a fényképek azonban – ellentétben a Stickybackkel – ugyanazon személy(ek)ről készült sorozatfelvételek voltak, vagyis az ügyfelek pózok sorát kapták meg önmagukról.<sup>15</sup> Ebből is következik, hogy ha egy „penny picture” és egy „Stickyback” „egymagában” van (és ha utóbbiról levágták a fényképen eredetileg szereplő feliratot/sorszámot), akkor nehéz megkülönböztetni egymástól a két stílust.<sup>16</sup>

Miképpen zajlott a felvétel a Stickyback-fotográfia üzleteiben? „Az ember bement, odamerevedett egy hosszú csőrű fényképezőgép elé” – írja Laczkó Géza.<sup>17</sup> Nem lehetett semmi különösebb beállítás, kompozíció, igazítás – ezt

<sup>10</sup> Simkin é.n. a. Teszi ezt Simkin annak ellenére, hogy nem ismer és nem is közöl olyan végtermékeket (fényképeket), illetve leírásokat, amelyek megerősítenék ezt a vélekedését, sőt, ő maga is közöl olyan szalagot, ahol azonos képek szerepelnek egymás alatt. Simkin írásában a Stickybacket, illetve az azt készítő gépezetet rendre „automatic portrait”-nek, illetve „automatic apparatus”-nak nevezi, de e terminus oka/alapja kifejtetlen marad nála.

<sup>11</sup> Pellicer 2010: 19–26. Hozzá hasonlóan nemrégiben Les Waters is felvetette – Pellicer vonatkozó megállapítását nem ismerve, és szintén franciaországi képeket közölve –, hogy esetleg a kontinensen is megjelent az angol Stickyback (Waters é.n.). [A kézirat lezártát követően, 2018 augusztusában alapvetően megváltozott Les Waters honlapjának tartalma, például új aloldalak is létrejöttek.]

<sup>12</sup> Dijk van 2011: 150; Flesch é.n.

<sup>13</sup> „Automatic machines for printing on paper (allowing several copies to be made) were invented before the First World War. In use until the 1930s, they bore the address of the studio and a number” (Frizot 1998: 504).

<sup>14</sup> Az amszterdami Rijksmuseumban is „automaatfoto”-ként vannak nyilvántartva a „tip-top” fotók.

<sup>15</sup> A témához kiváló bevezetést nyújt Patrick Feaster (Feaster 2017).

<sup>16</sup> Sőt, a képek „természete”, a pózok egymásutánisága miatt egyes szerzők tévesen fotóautomatát feltételeznek az általában papírcsík (ritkábban felvágatlan ívben) fennmaradt „penny pictures” mögé – lásd Chiesa-Gosio 2013: 175.

<sup>17</sup> *Pesti Napló*, 1917. július 27. 1.

az is bizonyítja, hogy a lefényképezett személyek sokszor nem a kép közepén vannak, fejük/kalapjuk takarja a mögöttük lévő feliratot és/vagy számot (ez a felirat a Stickyback-fotográfia egyik leglátványosabb „védjegye”),<sup>18</sup> és az is előfordul, hogy életlen a felvétel. A felvételek mesterséges fénnel (gáz- vagy villanylámpa fényénél) készültek egész nap, reggeltől estig, az elkészült képeket nem retusálták. Nem értek egyet Kincses Károllyal, aki szerint (forrását nem nevezve meg) a magyar enyvshátak „a megvárható képek kategóriájába tartoznak [...], a készítés után negyedórán belül már fizetett is a kuncsaft”.<sup>19</sup> Elvileg ugyan már igen rövid időn belül is elkészülhetett a fénykép, de a gyakorlatban ez nem lehetett jellemző: az általam ismert egykorú (magyar, osztrák, holland) források szerint az ügyfél csak egy-két nap után kapta meg a képeket,<sup>20</sup> nyilván előrefizetés után.<sup>21</sup> Akárcsak Kincses, magam is úgy gondolom, hogy a Stickyback-fotográfiához szükséges szakmai alapismereteket könnyű lehetett elsajátítani, némi tőkével bárki gyorsan nyithatott ilyen boltot (a siker viszont nem volt garantált).

Az általam általánosan Stickyback-fotográfiának nevezett fényképészeti modell első ismert (és ezért „névadó”) képviselője a 19. és a 20. század fordulóján jelenhetett meg Nagy-Britanniában, Douglas üdülővárosban (a Man szigeten). 1901 őszén egy olvasó azzal fordult a legnevesebb brit fényképészeti folyóirathoz, hogy mely cég gyárt kamerákat a Stickyback-fotográfiához, amely Douglasban örületet ('rage') váltott ki.<sup>22</sup> Ahogy az Les Waters kutatásaiból kiderül, maga a Stickyback(s) elnevezés (magyarul 'ragados hát') egy akkori, Douglas-tematikájú slágerben („They've all got Sticky Backs”) is előfordul, a címadó refrén pedig felbukkan Spiridione Grossi – egy akkoriban ott is dolgozó, fotóreprodukción/bélyegfotót készítő fényképész – 1901-es, valamint más fényképészek későbbi hirdeteiben is. A 20. század első éveiből több olyan újsághirdetés is

<sup>18</sup> A lefotografált személy(ek) mögött háttérként általában egy homogén felület, többnyire valami keretfélére kifeszített vászon volt, ennek tetején egy lécsík (ritkán az előtérben), rajta a fénykép-üzlet neve/címe, valamint a felvétel (és az ügyfél) sorszáma (ez utóbbit azután minden egyes felvételnél manuálisan változtatta a fényképész az azonosítót tartalmazó kártya kicserélésével).

<sup>19</sup> Kincses 2000: 111–112.

<sup>20</sup> Laczkó Géza néhány napról ír (*Pesti Napló*, 1917. július 27. 1), Lowetinszky János József három nap után vette át budapesti enyvshátképeit 1914 őszén (FSZEK B 0910/209; 1914. november 11-i és 14-i naplóbejegyzések), a párizsi „La photo-mécanique” egynapos szállítást ígért (*La Presse*, 1. novembre 1913. 3), akárcsak Szatmáron (*Új Szatmár*; 1912. április 4. 2), a hollandiai Twentében (*Tubantia*, 25 oktober 1912. 4) és Bécsben is 24 órással/24 órán belüli elkészülési időről írtak (*Photographische Korrespondenz*, Oktober 1911. 557), és egy pozsonyi beszámolóban is az szerepel, hogy az ügyfél másnap ment vissza a képekért (*Nyugatmagyarországi Híradó*, 1911. december 8. 4). A felvételek sorszámozása is arra utal véleményem szerint, hogy nem azonnal készültek el a fényképek a nagy forgalmú üzletekben (ahol több tucatnyi felvételt készítettek egyetlen üveglemezre), és később az ügyfelek a szám alapján kapták meg a képeket.

<sup>21</sup> Úzletileg ez tűnik logikusnak, hiszen ellenkező esetben nincsen garancia, hogy az ügyfél visza is térne a filléres termékért. Ezt megerősíti Lowetinszky fent említett naplója, valamint egy pécsi leírás is (*Pécsi Napló*, 1911. június 8. 4).

<sup>22</sup> *British Journal of Photography*, 11. October 1901. 656. A szerkesztőség egyébként nem tudta, mi a Stickyback, azt gyanította, hogy a bélyegfotó műfajra vonatkozhatott az olvasói kérdés.

ismert (Waters gyűjtéseinek köszönhetően), ahol Stickyback nevű fényképeszeti vállalatok Stickyback-fotók készítését (egy tucatot néhány pennyért) vállalták, egy 1907-es újsághírben pedig Grossi személye úgy jelenik meg, mint „popularly known as Stickyback”.<sup>23</sup> Grossinak később Brightonban is lett Stickyback-boltja, amit azután – ennek a későbbiekben még lesz jelentősége – egy bizonyos Abraham Dudkin vett át.<sup>24</sup> Szükséges ugyanakkor hangsúlyoznom, hogy nem láttam még 1911-re vagy azt megelőző időszakra megbízhatóan datált angol Stickyback-fotót, ennek ellenére nem tartom valószínűnek – és ezt a későbbiekben ki is fejtem –, hogy más országban (például Magyarországon) hamarabb terjedt volna el a tárgyalt portréfotóstílus.<sup>25</sup>

Európában 1911 és 1912 folyamán<sup>26</sup> végigsöpört egy Stickyback-hullám: Magyarországról Ausztriába, onnan pedig Németországba terjedt át, és ismereteim szerint ekkor (és ezért) jelentek meg a holland, belga és francia variánsok is – esetenként országhatárokon is átívelő működésű cégek/vállalkozók részvételével. Az alábbiakban röviden bemutatom ezen helyi változatok felbukkanását és jellegzetességeit. (Fontos azonban megjegyezni, hogy a tárgyalt jelenség bizonyosan nem csak ezekre az országokra korlátozódott: láttam több olyan 1910-es, 1920-as években készült orosz, lengyel, olasz, portugál, svéd, amerikai és kínai fényképet, amelyek külső jegyeik alapján e stílushoz tartozhatnak.)

Magyarországon a Stickyback-fotográfia, itteni nevén az „enyveshát”, 1911 áprilisa körül született Budapesten – egy nagyon intenzív fogyasztási és befektetési láz keretében.<sup>27</sup> A *Pesti Hírlap* 1911. április utolsó napján írta: „mindenféle hirdetés [hirdetik], hogy mindenkinek van enyves háta”.<sup>28</sup> Egy másik helyi lap így írt erről május 10-én:

<sup>23</sup> Waters é.n.

<sup>24</sup> Simkin é.n. a. David Simkin a Stickyback(s) megjelenését – amit ő technológiai újításnak vél – Grossi brightoni korszakához, 1910 körüli időponthoz köti, ezt azonban semmivel nem bizonyítja (sem hirdetéssel, sem leírással, sem datált képpel).

<sup>25</sup> Simkin ugyan közöl a honlapján több olyan brightoni Stickyback-fényképet, amit „[circa] 1910”-re datál (és ezáltal Grossihoz köti), csak hogy ezek az évszám megadásai önkényesnek tűnnek – legalábbis nem írja, mi alapján gondolja, hogy például egy ismeretlen hölgyet ábrázoló fénykép éppen 1910 körül és nem például 1914 körül készült. A legkorábbi megbízhatóan datált (és datálható) fotó Simkin oldalán leghamarabb 1912 körülre tehető. A kérdéses képcsíkon egy (ránézésre) legalább hároméves fiúcska, Dudkin 1909 novemberében született fia szerepel az anyjával – Simkin ezt a képet egyébként egyszer 1912 körülre, máskor 1913 körülre datálja (Simkin é.n. a és Simkin é.n. b).

<sup>26</sup> Ez persze nem feltétlenül jelenti azt, hogy szórványosan ne bukkanhatott volna fel már korábban is egyes helyeken (rövid időre, kis hatással).

<sup>27</sup> Kincses Károly szerint az enyveshátat Magyarországon „kizárólag csak az 1908–1920 közti időszakban használták” (azt nem fejtí ki, mi alapján állítja ezt); e jelenség (szerinte „találmány”) nemzetközi kontextusáról nincsenek ismeretei (igaz, nem is zárja ki: „Nem ismerjük [felfedezőjét]. Hazánk határain kívül készült darabot még nem is láttunk belőle, ami persze nem jelenti teljes bizonyossággal, hogy valódi magyar találmánnyal állnánk szemben.”) – Kincses 2000: 111.

<sup>28</sup> *Pesti Hírlap*, 1911. április 30. 6.



3–4. kép. *Magyar enyveshátfotók. Budapest, 1912. körül, illetve 1910-es évek*  
(A szerző gyűjteménye)

„Néhány hete feltűnt itt egy kis bolt, amelynek a címtáblájára nagy betűkkel az volt írva: »Enyves hát«. Mi lehet ez az enyves hát? – kérdezték egymástól az emberek s még a villamosról is leugráltak, hogy megtudják. A magyarázat nem volt nehéz: a boltban tizenkét kis fényképet csináltak harminc krajcárért s a kis képnek enyves volt a hátuk. – Nem jó üzlet, – mondták a pestiek. – Akármilyen olcsó is, kinek kellene az ilyen kis képek? S micsoda buta fölírás: Enyves hát. De az idő – ezúttal már az első hét – megmutatta, hogy az ötlet bevált s a képek kellettek. A kis bolt előtt, még a villamos síneken is, tolongtak az emberek, hogy sorra kerüljenek. Más városban bizonyára szép kis pénzt szerzett volna magának az ötletes kezdeményező, de Pesten, ahol még a Rottenbiller-utcát is ellopták, már az első hét végén megnyílt a konkurens bolt. Természetesen ugyanebben az utcában s ugyanazzal a berendezéssel és miután a céget nem lophatta el büntetlenül, az utánczó elnevezte »Enyvezett hát«-nak. Volt tehát már enyves is, meg enyvezett is és mind a kettő jól ment. Mit csinálnak ilyenkor a pestiek? Egyre-másra nyitják meg a kis fényképező-boltokat. Alig a minap volt, hogy az első megnyílt s ma már van vagy tíz belőlük s mindenik címében van valami az enyvből. Ma már nem mehetek végig egy forgalmas utcán anélkül, hogy belé ne ütköznek az enyves hátaikba. [...] Ebből az ötletből is szépen megélt volna egy ember, de lőttek a pestiek s most majd mindnyájan bele fognak pusztulni.”<sup>29</sup>

Budapesten az üzletek – amelyek hirdetések szerint a 12 kisméretű fotót 20/30 krajcárért kínálták – azért is nyílhattak gomba módra, mert élelmes vállalkozók azonnal enyvesháthoz szükséges felvevő- és (gyors)másológépeket, lemezeket, papírokat, vegyszereket, lámpákat, betanítást (nem szakértőknek is), üzletberendezést és üzlethelyiségeket (forgalmas helyeken, villamosmegállóban) is kínáltak a lapok hasábjain (300, 600, 800 és 1200 koronáért is ajánlottak komplett berendezéseket, „eredeti” angol/amerikai „szalagos rendszereket”). A már megnyílt vagy megnyílófélben lévő üzletek nemcsak alkalmazottakat, de rövid időn belüli óriási haszonnal kecsegtetett befektetőtársakat is kerestek újsághirdetésekből („vagyont kereshet csekély befektetéssel mindenki”). Egyesek még

<sup>29</sup> *Pesti Napló*, 1911. május 10. 9.

enyveshát-fényképezéshez használatos gépek gyártásához is kerestek partnereket.<sup>30</sup> Egy újsághír szerint valóságos „konzorcium” is alakult vidéki és ausztriai terjeszkedésre.<sup>31</sup> Az 1911-es enyveshát-láz szinte toposszá vált – más divatokkal együtt – mint olyan budapesti divat, amelyet felbukkanása után azonnal másolni kezdenek, hogy azután gyorsan bele is bukjanak (ahogy ezt meg is jósolta a fenti leírás) – egy 1912-es újságcikk szerint: „Akinek még volt egy kis pénze, az enyveshát-boltot nyitott és mondani sem kell, hogy elúszott.”<sup>32</sup> Valóban, már 1911 májusában és júniusában is nagy számban jelentek meg enyveshát-bukásokra utaló hirdetések a budapesti napilapokban, volt olyan, amelyben például állítólagos „családi okok” miatt kínáltak eladásra nyereségesnek hirdetett enyveshát-üzletet.<sup>33</sup> Budapest<sup>34</sup> után csakhamar – már 1911 nyarán, illetve a későbbi hónapokban, a rá következő években – vidéken is megjelent a „modern fényképezés legújabb vívmánya”: több városban is enyveshát-fényképezőüzletek nyíltak, illetve vándor enyveshát-fényképezők érkeztek rövidebb időre.<sup>35</sup>

Bécsben 1911 nyarán jelent meg a Stickyback-fotográfia (osztrák terminológiával: Klebrücken, Kleberücken, Kleb-Rücken, Leimrücken, Miniatur-Streifphotographie, de használták erre a már korábban is létező Minitaurphotographie elnevezést is) Budapestről, pár hónappal annak ottani megjelenése után.<sup>36</sup> A *Deuts-*

<sup>30</sup> Lásd például: *Pesti Hírlap*, 1911. április 25. 30.; április 28. 30.; május 3. 27.; május 6. 30.; május 9. 25. és 29.; május 10. 25.; május 11. 23.; június 6. 30.; június 8. 30.; június 9. 27. és 31.; június 18. 28.; június 29. 23.; *Budapesti Hírlap*, 1911. július 15. 28. stb.

<sup>31</sup> *Pesti Napló*, 1911. június 25. 25. Talán azonos ez a konzorcium azzal a társasággal, amely befektetőt keresett egy világvárosban létesítendő, tízüzletes enyveshát-fényképezéshez (*Pesti Hírlap*, 1911. június 22. 26.).

<sup>32</sup> *Pesti Hírlap*, 1912. augusztus 1. 15. További példák: *Bőripar*, 1911. október 25. 9; *Magyar Mozgófénykép-Szemle*, 1912. február 4. 47–48; *Az Est*, 1916. április 6. 7; *Új Idők*, 1917. 454. stb.

<sup>33</sup> *Az Újság*, 1911. június 18.

<sup>34</sup> Egy 1920-as írás szerint – nyilván túlozva – „néhány évvel ezelőtt megvolt [minden budapesti utcának] az enyveshát fotográfusa” (*Új Idők*, 1920. november 1. 527). Kincses Károly a következő fővárosi enyveshát-üzleteket azonosította: Rákóczi út 1., 19., 40., 51., 76., Király utca 21., Váci körút 14., Teréz körút 29. (Kincses 2000: 112), ezt a listát bővíthetjük további címekkel: Nagydiófa utca 16., József utca 9., Andrássy út 15., József körút 14. és 26., Fehérvári út 27., Népszínház utca 25., Üllői út 48.

<sup>35</sup> Kincses Károly a következő városokat említi: Székesfehérvár, Marosvásárhely, Kaposvár, Győr, Temesvár (Kincses 2000: 112.), ezt a listát a következő településekkel egészíthetjük ki (és a lista nyilván így is messze elmarad a teljestől): Szeged, Szatmár, Nagykároly, Nagybánya, Pápa, Makó, Gyula, Keszthely, Kőszeg, Hódmezővásárhely, Pozsony, Pécs, Kassa, Szentes – lásd Knottik 2009: 307; *Szamos*, 1911. június 25. 5; *Közérdek*, 1911. augusztus 19. 5. és augusztus 26. 5; *Felsőbányai Hírlap*, 1911. szeptember 21. 4; *Pápai Lapok*, 1911. szeptember 17. 5; Fári-Knottik 2008: 96; *Békes*, 1911. szeptember 17. 9. és október 8. 6; *Balatonvidék*, 1911. július 7. 5; *Kőszeg és Vidéke*, 1912. augusztus 11. 3; *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1914. augusztus 9. 5; *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1911. december 8. 4; *Pécsi Napló*, 1911. június 7. 6; *Kaschauer Zeitung*, 15. Juni 1911. 6. és 1. Juli 1911. 3; *Szentesi Lap*, 1911. október 29. 3.

<sup>36</sup> Egy bizonyos Kovács már május végén azt hirdette egy bécsi újságban, hogy rövid időn belül vagyont lehet szerezni multiplikátor kamerával és tekerces gyorsmásoló-szerkezettel. A bécsi lapokban júliustól már nagy számban voltak olvashatók enyveshátberendezés-hirdetések – az elsők között voltak a pesti fényképezőgép-kereskedők, Krämer Gyula és Hatschek Emil hirdetményei, előbbi „eredeti angol szerkezet” szállítását ígérte „miniatűr-fényképezés, úgynevezett



*ches Volksblatt* augusztus közepén gomba módra szaporodó, minden bécsi kerületben megtalálható szemétműteremként (Schundatelier) mutatja be ezt az új típusú vállalkozást. Szeptember elején egy kerületi tanácsos panaszkodott, hogy milyen károkat okoz a fényképésziparnak Bécsben az a Leimrücken, amelyet – 20 fióküzlettel – egy magyar zsidó működtet.<sup>37</sup> Bécs után vidéken, illetve más tartományokban/birodalomrészekben is megjelentek (vagy átalakultak más profilú vállalkozások) Leimrücken fényképészüzletek (például a csehországi Turnban), illetve már 1911 végén terveztek Prágában és Lembergben is.<sup>38</sup> Az Alstergasse 32. szám alatti Klebrücken vállalkozás is vállalt komplett berendezést és betanítást, valamint Bécs, továbbá nagyobb osztrák és német városok meghódítását is tervezte (üzlethelyiséget és képviselőket keresett).<sup>39</sup> Bécsben a 12 fotót 1911-ben 60 fillérért kínálták (ez 30 krajcárnak felel meg), a fényképtípust az osztrák fővárosban (is) gyakran „amerikai gyorsfénykép”-nek is nevezték, a fentebb említett üzlet szintén feltüntette olykor a nevében, hogy „Amerik. Photogr.”.

Egy 1912-es német fényképészeti évkönyv arról számol be, hogy 1911 folyamán Budapesten keresztül nemcsak Ausztriában, de Németországban is megjelent a „Klebrückenphotographie”.<sup>40</sup> A fentebb említett évkönyv 1913-as évre szóló kiadásában már az „American-Automatic-Photographie” műfaj számára ajánlott multiplikátor kamerákat.<sup>41</sup> Az új elnevezés ugyanazt a fotótípust takarja egy apró, de jól hangzó újítással: az ügyfelek maguk készíthették a felvételt egy gomb megnyomásával. Az American Automatic Photo Cie. GmbH, ez a „sorozatfotográfia” (Serienphotographie) előállítására alakult cég 1912-ben már bizonyosan létezett, és a következő években számos német városban működött.<sup>42</sup> Az elberfeldi Miniatur-Photo-Apparate GmbH 1913-ban hatalmas nye-

---

enyveshát” számára –, megjelentek az aranybányának titulált, ismereteket nem igénylő nyvesháthoz partnert – néhány ezer korona tőkével – és alkalmazottat (laboránst, kikiáltót) kereső, valamint berendezéseket, felszereléseket kínáló hirdetések is eladóktól, illetve bezáró (valószínűleg csődbe ment) nyveshát-vállalkozásoktól. Lásd például: *Neues Wiener Tagblatt*, 28. Mai 1911. 98; 9. Juli 1911. 84; 16. Juli 1911. 44. és 68; 18. Juli 1911. 37; 22. Juli 1911. 27; 23. Juli 1911. 52; 29. Juli 1911. 27; 3. August 1911. 32; 25. August 1911. 25; 9. September 1911; 17. September 1911. 110; 19. September 1911. 45; 30. Dezember 1911. 43. stb.

<sup>37</sup> *Deutsches Volksblatt*, 16. August 1911. 4; 9. September 1911. 3.

<sup>38</sup> *Neues Wiener Tagblatt*, 2. November 1911. 110; 28. Dezember 1913. 81; *Prager Tagblatt*, 2. Dezember 1911. 16.

<sup>39</sup> *Neues Wiener Tagblatt*, 14. Juli 1911. 33; 10. August 1911. 26. és 33.

<sup>40</sup> *Jahrbuch für Photographie, Kinematographie und Reproduktionsverfahren für das Jahr 1912*: 310. Mebes 1913-ban megjelent kézikönyvében is az szerepel, hogy a „Sticky Backs” „ismét” modern lett, és Berlin egyes részein vannak olyan fényképészüzletek, ahol ilyen fényképeket (és képeslap-fotográfiát) készítenek (Mebes 1913: 98) – a szerző feltehetőleg a korábban divatos bélyegfotóval mossa össze az új jelenséget.

<sup>41</sup> *Jahrbuch für Photographie, Kinematographie und Reproduktionsverfahren für das Jahr 1913*: 250–251.

<sup>42</sup> 1912 októberében már bizonyosan létezett Köln, illetve Frankfurt am Main székhellyel, 1913-ban fióküzletet nyitott Hamburgban (hogy azután szinte azonnal be is zárja) és Mannheimben, ez év novemberében Berlinben is regisztrálták, 1914-ben Düsseldorfban is volt telephelye, és 1917-ben már rendelkezett fióküzlettel Essenben. A cégnek – fotók alapján állíthatjuk – Hannoverben is volt üzlete (lásd *Börsen-Halle*, 2. October 1912. 13. és 20. Dezember 1912. 26;

reséggel kecsegtető, 12 fotót 50 pfennigért készítő, „Drück auf den Knopf und photographiere Dich selbst” szlogenű American-Automatic-Photo-műterem felszerelését is kínálta, egy másik hirdető „különleges, eredeti angol berendezést” ajánlott „American-Automatic-Photo (Miniatur)” létrehozására, az elberfeldi cég pedig ebben az évben Leer városkában nyitott egy American-Photo-Atelier-t.<sup>43</sup> Az „automatizmus” abból állhatott, hogy az exponálást az ügyfél végezte (ez a bizonyos gomb össze lehetett kötve a kamerával), tehát ő határozhatta meg a felvétel pillanatát, fotóautomatáról azonban nem beszélhetünk – az üveglemezre felvett negatívról külön, gyorsmásolóval készítették a pozitív másolatot, nem egy komplex készülék „köpte” ki azt. További eltérés lehetett az angol, magyar és osztrák variációhoz képest, hogy – feltételezem, mivel a leírások/hirdetések ezt nem emelik ki – a képek háta nem volt bekenve enyvvel. Szintén a Stickyback-fotográfia területén (is) ténykedett több német városban is (például Münchenben és Wiesbadenben) 1912-től a „Foto Automatic Union GmbH” cég.<sup>44</sup> „American Tip-Top Photo Compagnie GmbH” néven 1913 és 1914 között bizonyosan létezett egy cég Kiel, majd Hamburg városában,<sup>45</sup> a név alapján feltételezhető, hogy hasonló termékeket kínált, mint az American Automatic Photo, amelytől megmaradtak képeslap-fényképek is.

Ugyanekkor, ugyanezzel a cégnévvel (ugyanazzal a tulajdonosi körrel) és ugyanezzel a fotótípussal találkozunk Hollandiában is.<sup>46</sup> Az „American Automatic Photo C[ompan]y” 1912 tavaszától sorra nyitotta meg üzleteit (Rotterdamban, Amszterdamban, Hágában, Twentében, Noordenben, Vlissingenben, Grönigenben, Roermondban stb. is). A vállalat 12 kisméretű képet 25 centért készített, és a holland újsághirdetésekkben szintén arra biztatta reménybeli ügyfeleit, hogy nyomják meg a gombot, és fotografálják le magukat („Drukt op den knop en Gij fotografeert U zelf”), a vállalat reggeltől estig nyitva volt, és képeslap formátumú fotókat is készített.<sup>47</sup> Természetesen más holland cégek – és vándorfényképészek – is nyújtottak ilyen fényképészeti szolgáltatást: például az „Amerik. Tip-Top Photo Comp’y” szintén több üzlettel rendelkezett 1912 nyarán (Amszterdam, Rotterdam,

*Berliner Börsen-Zeitung*, 15. November 1912. 22; *Karlsruher Zeitung*, 24. Februar 1913. 4; *Adressbuch für die Stadtgemeinde Düsseldorf und die Bürgermeistereien...* 1914. 403; *Nachrichtenblatt für das Photographenhandwerk*, 1917. 25–26.).

<sup>43</sup> *Berliner Tagblatt*, 9. Februar 1913. 31. stb. és 28. August 1913. 24; *Nachrichtenblatt für das Photographenhandwerk*, 1913. 141.

<sup>44</sup> *Sammlung von Entscheidungen des bayerischen Obersten Landesgerichts in Strafsachen*. 1914. 420.

<sup>45</sup> *Börsen-Halle*, 5. Mai 1914. 34.

<sup>46</sup> A cégnév azonossága természetesen még nem lenne döntő, de mégis ezt feltételezem (e téren végzett levéltári kutatás híján), ugyanis találkozhatunk a cégnek konkrét címekeket felsoroló hirdetéseivel is (például *Haagsche Courant*, 10. februari 1913. 8), amely megnevezi a különböző – holland, német és belga – üzleteit.

<sup>47</sup> Lásd például: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 29. april 1912. 2; *Het Volk*, 7. juni 1912. 4; *Haagsche Courant*, 14. juni 1912; *Tubantia*, 10. oktober 1912; *Nieuwsblad van het Noorden*, 6. september 1912; *Vlissingse Courant*, 7. december 1912. 3.

Tilburg),<sup>48</sup> illetve Hágában tevékenykedett a „The American Photo Co. Quick”,<sup>49</sup> Tilburgban az „American-Automatic-Tip-Top-Photo”,<sup>50</sup> a „Photo Americain” és Amszterdamban az „American Automatic Fotografie” is.

Az „American Automatic Photo Company” 1912-től Belgiumban (Liège, Brüsszel, majd Antwerpen) is – és később Franciaországban is (Lille) – jelen volt.<sup>51</sup> A cég belgiumi hirdetéseiben szerepelt, hogy a 12 fénykép 50 centime-ért készült, és hogy a felvételt egy gomb megnyomásával az ügyfél készítette.<sup>52</sup>

Franciaországban a „La photo-mécanique” vállalat volt a legjelentősebb képviselője a Stickyback-fotográfiának (jó eséllyel itt sem enyvezték a képek hátoldalát). 1912 novemberében egy híradás szerint Rennes-ben üzemelt egy ideig a cég, 12 kis képet 60 centime-ért kínáltak. 1913-ban már Párizsban (is) üzletet nyitottak, a kis képeket igazolványokhoz, jogosítványhoz ajánlották; 1914 februárjában pedig egy fiókküzet is megnyílt a francia fővárosban.<sup>53</sup> A cég – amely képeslap formátumban is kínált képeket – szintén szalagra készítette kisméretű mellkép-fényképeit, és még az 1930-as években is működött.

Kik és miért vették igénybe a Stickyback-fotográfiát kínáló üzletek szolgáltatásait? Kincses Károly adatközlője így emlékezett a magyar Stickybackre, vagyis az enyveshátra hat-hét évtized (!) távlatából: „[A] cselédek és az iskolásgyerekek körében nagy népszerűségnek örvendett, szerelmük tárgyát és barátait ajándékozták meg vele. Nekem is volt több ilyen, tíz-tizenkét éves gavallérjaimtól.”<sup>54</sup> Úgy tudni, a gyermek József Attila is magánál őrzött egy enyveshátképet egy kislányról.<sup>55</sup> 1911 végén egy budapesti napilap gyermekrovatának szerkesztője megállapította, hogy „az enyveshátnak éppen nem vagyok ellensége. Hisz e tisztelt vállalatnak köszönhetem, hogy mostanában több fényképet kapok, mint valaha”.<sup>56</sup> A fennmaradt fotográfiák és leírások alapján azonban megállapítható, hogy – mind Magyarországon, mind más európai országokban – a társadalom széles rétegei látogatták a Stickyback-üzleteket: nemcsak cselédek és gyermekek, de idősek, jómódúak és művészek is, egy 1929-es írás szerint a „gyors, olcsó és megbízható” enyveshát eleinte a szakácsnők, majd a „pesti polgárok” körében is népszerű lett.<sup>57</sup> Csak néhány példa: Párizsban 1915 körül Chagallról, 1919 körül Bretonról és dadaista társairól (kezükből a *Dada* folyóirattal), 1926-ban pedig József Attiláról készült fénykép a „La photo-mécanique” vállalatnál. Hollandi-

<sup>48</sup> *Nieuwe Tilburgische Courant*, 26. szeptember 1912. 4.

<sup>49</sup> *Haagsche Courant*, 2. szeptember 1912. 8.

<sup>50</sup> *De Echo van het Zuiden*, 26. februári 1914. 3.

<sup>51</sup> Lásd például: *Nieuwsblad van het Noorden*, 11. november 1912. 4.

<sup>52</sup> <http://www.directorybelgianphotographers.be/> – az adatbázis összeállítója 1913-ra teszi a belgiumi megjelenést, a brüsszeli telephelyről nem tud.

<sup>53</sup> Lásd például: *L'Ouest-Éclair*, 12. novembre 1912. 3; *La Press* 1. novembre 1913. 3; *Le Journal*, 31. janvier 1914; 21. février 1914.

<sup>54</sup> *Magyar Nemzet*, 1990. március 9. (Melléklet) 2.

<sup>55</sup> József 1940: 619.

<sup>56</sup> *Az Újság*, 1911. november 19. 40.

<sup>57</sup> *A Hét*, 1929. 2. 5.

ában Czóbel Béla magyar festő, Leo Polak filozófus, valamint a festő és fényképész, Hendrik Breitner is felkeresett tip-top fényképészetet. Magyarországon készült enyvshát-üzletben felvétel neves labdarúgókról – köztük Borbás Gáspár ügyvédrel is –,<sup>58</sup> irodai hivatalnokról (Lowetinszky János József)<sup>59</sup> is, valamint – egész alakos, levelezőlap méretben – Franz Kafkáról és kedveséről 1917-ben.<sup>60</sup> Szegeden egy fiatal lány „csináltatott tizenkét darab Enyvshátat és barátnői között szétosztotta azokat [...] egy [pedig egy] szegedi fiatalember emlékei közé került”.<sup>61</sup> Máshol egy fiatal cserepezőnek „este vacsorázás közben szülei szemrehányást tettek, hogy kedvesét az »Enyvshátnál« lefényképezte és pénzét oly hiábavalóságokra prédálja”.<sup>62</sup> Egy 1919-es magyar színdarabban két 17-18 éves lány (divatáru-kereskedésben eladók) többtucatnyi – ismerősöktől, udvarlóktól kapott – enyvshát-fényképet nézeget egy jómódú pesti hordár lakásán, a képeken fiatalemberek vannak, köztük jogász, fogtechnikus, patikus és sörkabaré-színész is.<sup>63</sup> Úgy tűnik tehát, hogy az olcsó Stickyback-képeket nemcsak bürokratikus célokra, de – és talán elsősorban – egyfajta játéknak, szórakozásnak is tekintették az ügyfelek, a budapesti napilapok társkereső apróhirdetési is gyakran enyvshát-fotográfiákat kértek a bemutatkozó levelekhez.

Több helyen bizonyosan ellenségesen fogadták a Stickyback-fotográfia felbukkanását. Kőszegen 1912-ben egy vállalkozó csak nehezen kapta meg az iparendélyt, mivel „csupán ú.n. »enyvshát« fényképeket készít s ezzel [...] illetéktelen konkurenciát csinál a helyi fényképészeknek”, a helyi lap szerint „a közönségen van a sor, hogy a silány enyvshátas képeknek hátat fordítson”.<sup>64</sup> Bécsben a fényképészek körében nagy aggodalmat váltott ki 1911-ben az új „piszok-konkurencia”, az olcsó Leimrückenphotographie térhódítása, és a későbbi években is napirenden volt az ellene való fellépés.<sup>65</sup> A Magyar Labdarúgó-szövetség 1914-ben az átigazolási dokumentációhoz elfogadott enyves-

<sup>58</sup> *Sporthírlap*, 1926. január 12. 4.

<sup>59</sup> Minderről így számolt be a naplójában: „[Délután 2 után] elmentem [a pesti vármegyeházáról], s a Rákóczi úton [az 1. szám alatt] 12 miniatúr fényképet rendeltem, lekaptam magam ott hirtelen, s mentem villamoson haza” (1914. november 11.); „[Reggel] elhoztam a minatur arczképeket, betyárosan nézek ki rajtuk” (1914. november 14.) – FSZEK B 0910/209. Lowetinszkyról a naplójában hét fénykép maradt fenn, ebből egy darab amatőr (egy ismerőse készítette), három-három pedig „rendes” műtermi, illetve enyvshát.

<sup>60</sup> 1990-ben foglalkoztatta a magyar fotótörténészeket, hogy ki lehetett az a fényképész, aki a Rákóczi út 76. sz. alatti „Enyveskép” üzletben lefényképezte az író. Jó esélyt látok arra, hogy Reichman Izidor Jenő lehetett, ő ugyanis erre a telephelyre mint fényképész 1914 decemberében iparendélyt kapott a VII. kerületi Elöljáróságtól (BFL IV.1476.b. 25. kötet, E 228/1914. iparlajstromszám).

<sup>61</sup> *Délmagyarország*, 1911. július 15. 2.

<sup>62</sup> *Közérdek*, 1911. szeptember 2. 5.

<sup>63</sup> *Színházi Élet*, 1919. december 7. 28–35. Itt jegyzem meg, hogy 1911 nyarán egy színpadi bohózat is született *Enyvshát* címmel.

<sup>64</sup> *Kőszeg és Vidéke*, 1912. augusztus 11. 3.

<sup>65</sup> *Photographische Korrespondenz*, Oktober 1911. 555–558; *Photographische Presse*, 18. Jänner 1915. 3.

hátfotót is a játékosokról,<sup>66</sup> ugyanakkor 1918-ban – egy interpelláció szerint – a rendőrség nem fogadott el olcsó enyveshátképeket a cselédektől a cselédkönyvűkhöz, hanem „kellő módon kidolgozott, drágább fejképeket kívánnak”.<sup>67</sup>

A Stickyback-fotográfia kontinentális fénykora jelen ismereteim szerint az 1910-es években lehetett (kivéve Franciaországot). Egy divat eltűnése sokszor nem azonnali, és egyes elemei tovább élhetnek (adott esetben csak a termék vagy üzletnév, megváltozott jelentéstartalommal vagy portfólióval), véleményem szerint ez történhetett a Stickyback-fotográfiával is. Azzal a fényképészeti jelenséggel, amely egyrészt szélesebb társadalmi körök részére is közelebb hozta és elérhetőbbé tette a fényképészetet, a fényképbirtoklás és -készítés örömét, másrészt több országban is megalapozta (és a gyakorlatban is elhozta) napjaink igazolványképeinek sztenderdjeit – ezekbe a folyamatokba illeszkedik a Photomaton, a nagyhatású fotóautomata gépezet is.

## A PHOTOMATON

Fotóautomata alatt olyan gépezetet értek, amely egyszerre végzi el a felvétel és elkészítés valamennyi fázisát. Az első ilyen gépezetek már évtizedekkel a Photomaton előtt megjelentek, 1888-tól mind Amerikában, mind Európában sorra születtek ilyen gépekre tervek és szabadalmak, jó részük azonban a prototípusig sem jutott el.<sup>68</sup> Az első igazán sikeres fotóautomata az amerikai Photomaton volt, megjelenését követően sorra készültek más cégek hasonló szerkezetei (például a Photomatic), miáltal a „nyugati világban” az automata fotókabin valóságos kultikus tárgyá/hellyé vált.<sup>69</sup>

A Photomaton mint találmány és mint divat jól ismert a fotótörténeti irodalomban, a mögötte lévő céghálózatról azonban csak felületes, illetve téves információk olvashatók, pedig e fotókabinmodell jelentős részben éppen a befektetőinek manőverei révén jutott el néhány év alatt a világ szinte minden részébe.

Josepho találmánya tulajdonképpen egy kabin volt, amely egy érme (Amerikában egy negyeddolláros, a világ többi részén kezdetben egy fémszeton) bedobását követően 8 (illetve 6) egymás utáni felvételt készített 20 másodperc alatt a kamerával szemben helyet foglaló személyről. A fényképek – mellképek<sup>70</sup> – (méretük: 3,5 × 5 cm) 8 perc alatt készültek el (egymás alatt, felvágatlan papírcsíkon), direktpozitív eljárással (a felvétel közvetlenül egy fényérzékeny anyaggal bevont papírhengerre történt). A korábbi évtizedekben elterjedt – de hosszabb távon nem sikeres – fotóautomatákhoz képest abban rejlett a legfőbb újítása,

<sup>66</sup> *Sporthírlap*, 1914. december 7. 3.

<sup>67</sup> *Fővárosi Közlöny*, 1918. május 17. 841; *Budai Hírlap*, 1918. május 25. 2.

<sup>68</sup> A felsorolásuktól jelen tanulmányban eltekintek, a korai típusokról jó áttekintést nyújt: Vega Pérez 2014.

<sup>69</sup> A későbbi fotóautomatákhoz jó kiindulás Goranin 2008 és Pellicer 2010.

<sup>70</sup> Később, az 1940-es évek elejére már arcképeket készítő Photomaton-kabinok is működtek.

hogy nem egyetlen képet, hanem fotósorozatot készített.<sup>71</sup> Tekintve, hogy a felvételek 20 másodpercen keresztül (két és fél másodpercenként) történtek, a (lélegző, pislogó, mozgolódó) fotografált személyről gyakorlatilag nem lehetett ugyanolyan felvételeket készíteni (ellentétben a negatívot használó Sticky-back-fotográfival), a fényképek tehát mindenképpen különböztek egymástól. A gépezetnek ebből a hátrányából azonban marketinggel előnyt kovácsoltak – kifejezetten javasolták, hogy 8 különböző pózban fényképezzék le magukat az ügyfelek, és a kabinokhoz külön személyzet adta az instrukciókat, hogy merre nézzenek, milyen arcot vágjanak.

A Photomaton nemcsak egy fotókat készítő automata gépezet, de egyben rendkívül alaposan megtervezett vállalat és nagy költséggel felépített brand is volt. A világot elárasztó Photomaton-láz jelentős részben a széles körű média-kampánynak és tőzsdei műveleteknek köszönhetően keletkezett. A Photomaton ügyfelei nemcsak a fényképek fogyasztói (készítői), illetve a gépek koncessziójának vásárlói, de ugyanígy a különböző Photomaton-társaságok részvényesei (és hitelezői) is voltak.

Anatol Josepho 1923 szeptembere és 1925 márciusa között nyújtotta be fotókabinnal kapcsolatos szabadalmi kérelmeit az Egyesült Államokban.<sup>72</sup> Ez a négy szabadalom mind a Photomaton Inc. vállalatra ruházott joggal került kihirdetésre. E társaság 1925. január 8-án alakult meg New Yorkban,<sup>73</sup> minden bizonnyal azért jött létre, hogy formai keretet nyújtson Josepho találmányának befektetői számára. 1925 júliusára már elkészült az első működő prototípus.<sup>74</sup>

Kisebbségi próbálkozások után az első „igazi” Photomaton-üzlet 1926 szeptemberében nyílt meg New Yorkban, a Broadwayn (az 1659. szám alatt), öt tőkéletesített gépezettel. Már a megnyitáskor bemutatót tartott Josepho a szakembereknek és a sajtónak, aminek a híre Magyarországra is eljutott.<sup>75</sup> Az év végén az a hír

<sup>71</sup> Ismereteim szerint erre a fontos meglátásra elsőként Patrick Feaser jutott (Feaser 2017).

<sup>72</sup> 1923 szeptemberében nyújtotta be első kérelmét az Egyesült Államokban (1671644 – Automatic Camera for Taking Timed Sequences of Portraits), ez a pénzbedobással működő automata fotókabin-szabadalom egyfajta előfutára volt a tökéletesebb változatnak, amelynek szabadalmazást másfél évvel később, 1925 márciusában kérte (1631593 – Photographic Apparatus; valamint a megelőző napokban benyújtott, egyes részegységekre vonatkozó kérelmek: 1656522 – Developing Apparatus for Photographic Film Strips, 1658167 – Electric Coin-Control Mechanism). Ezek csak az amerikai szabadalom/szabadalmak voltak, Josepho egyidejűleg ugyanis a világ más részén is szabadalmaztatta a találmányát: például Nagy-Britanniában, Franciaországban, Kanadában, Németországban, Ausztriában, Finnországban, Svájcban, Magyarországon stb. is.

<sup>73</sup> A vállalat 2,25 millió dollár forgótőkével (elsőbbségi, valamint A és B osztályú részvényekkel) alakult meg, vezetői – Josepho mellett – A. E. Foran, R. E. L. Mordecai voltak (*The New York Times*, 13. January 1925, 32). Előbbi a New York-i Augustus Edward Foran, Wall Street-i bróker, menedzser és befektető takarhatja, utóbbi pedig minden bizonnyal az ingatlan-ügynök Robert E. Lee Mordecaijal.

<sup>74</sup> Ekkor a cseh Václav Tille megtekintette és ki is próbálta, leírása szerint ekkor Josephón kívül legalább három gépész dolgozott a szerkezeten, amelyet az év őszén kívánták a nagyközönség számára bemutatni – lásd *Venkov*, 4. srpná 1925. 1–2.

<sup>75</sup> *Pesti Napló*, 1926. október 14. 13.



5–6. kép. Német „American Automatic Photo”-felvételek. Hannover, illetve Dortmund, 1910-es évek (magántulajdonban)

járta be a sajtót, hogy már úton vannak Berlin felé ezek a gépek.<sup>76</sup> 1927 januárjában technikai magazinok közöltek képes beszámolókat a találmányról,<sup>77</sup> és ekkor ismét híradások jelentek meg a világsajtóban és Magyarországon is Josepho gépezetéről.<sup>78</sup> Februári New York-i újságcikkek is a stúdió nagy népszerűségéről számoltak be, ahová az emberek szórakozásképpen („fun”) jártak magukat lefényképeztetni – többek között olyan közszereplők is, mint a kormányzó és a megválasztott szenátor.<sup>79</sup> Ezek a tudósítások pillanatképet („snapshot”) készítő gépezetnek, „automata filmkészítőként”, „saját mozifilm-készítő” gépeket üzemeltető stúdióként (make-your-own-movies-shop) pozicionálták – nyilván az üzemeltető hirdette így – a Photomaton, illetve a Broadway üzletet.

Az igazán nagy médiajelenlét azonban még hátravolt. 1927. március 28-án a sajtóban megjelent egy hosszabb tudósítás arról, hogy egy szindikátus kereken 1 millió dollárt fizetett (csekken) Josephónak (kérdés persze, hogy valójában milyen kondíciók mellett történt a tranzakció). De mit is vásárolt ez a neves üzletemberekből álló, Henry Morgenthau-féle pénzügyi kör?<sup>80</sup> Nemcsak Josepho részvényeihez, és ezzel az amerikai (és orosz) Photomaton-jogokat tulajdonló vállalat irányításához, de hatalmas médiafelülethez is jutottak, ugyanis óriási hírértékkel bírt a hatalmas (és szimbolikus) összeg, amelyet a nincstelen, fiatal

<sup>76</sup> *Magyar Fotográfia*, 1926. december 20. 7; *Magyarország*, 1926. december 24. 9.

<sup>77</sup> *Science and Invention*, January 1927. 781; *Popular Science*, January 1927. 47; (azonos szöveggel és képpel:) *The World's News*, 5. February 1927.

<sup>78</sup> Lásd például *Pesti Hírlap*, 1927. január 8. 16; *Tolnai Világlapja*, 1927. január 26. 60.

<sup>79</sup> *The New York Evening Post*, 10. February 1927. 2; *The Brooklyn Daily Eagle*, 14. February 1927. 5.

<sup>80</sup> Nákki Goranin szerint a „Photomaton-szabadalmat” és a meglévő gépeket adta el Josepho, illetve másutt már úgy fogalmaz, hogy az amerikai jogokat adta el a társaságnak, amely maga között tudta a Photomaton Inc. elnökét is (ez utóbbi céggel ezen említésen túl nem foglalkozik a szerző). Goranin azonban pontatlanul közli (Goranin 2008: 21–22) az általa is forrásként használt híradást, ott ugyanis az szerepel, hogy Josepho csak a saját érdekeltségeit adta el. Goranin műve több tévedést is tartalmaz a feltalálóról, téves alakban közli eredeti vezetéknevét (eredeti utónevéről nem tud), Josepho születési helyének Omszkot nevezi, téves évszámmal adja meg a Broadwayi üzlet megnyitását, és alapvetően kritikátlanul (és hivatkozás nélkül) átveszi, illetve kiszínezi az amerikai magazinokban megjelent életrajzi elemeket (e forrásait pontosan nem nevezi meg, ezeket azonban sikerült azonosítanom).

bevándorlónak leírt Josephónak kifizettek. A csekk átadása szervezett médiaesemény volt egy hotelben, ahol nemcsak a feltaláló múltjáról és álomszerű meggazdagodásáról, valamint az első Photomaton-gépek elképesztőnek leírt sikeréről (az hangzott el, hogy fél éven keresztül napi 2 ezer látogatója volt az üzletnek – ez azt jelenti/jelentené, hogy szinte szünet nélkül használatban voltak a gépek) volt szó, de a Photomaton Inc. grandiózus terjeszkedési terveit is ismertették. Josepho azt a szándékát is megosztotta a sajtóval, hogy az összeg felét jótékony célra fogja fordítani (e bombasztikus bejelentésből azonban feltehetőleg nem lett semmi).<sup>81</sup> Az eseményről és az elhangzottakról nemcsak a világ egyik legjelentősebb lapja, a *New York Times* számolt be címlapján hosszan, de az AP és a UP hírügynökségek részletes tudósításai révén egyidejűleg (tehát szintén március 28-án) más amerikai – valószínűleg az ország napilapjainak igen jelentős része – és angliai lapok is<sup>82</sup> hosszú híradást adtak róla. A hír azonnal eljutott kisebb lapokba, hetilapokba, magazinokba, folyóiratokba is – nemcsak belföldön, és nem is csak angol nyelvterületen, de lényegében az egész világon. Két hét sem telt el, és már újsághirdetésekből kínáltak közvetítők a cég B osztályú részvényeit: a hirdetés lelegején öles betűkkel az összeg, az egymillió dollár volt kiemelve, amelyet „épp kifizettek a feltaláló Photomaton Inc.-részvényeiért”, majd következett az új cégvezetés bemutatása (mind „influential business men”) és gyártási, terjeszkedési terveiről.<sup>83</sup> Az amerikai Photomaton Inc. 1927 májusában leányvállalatot hozott létre Photomaton Operating Corporation néven, és júliusban ez a vállalat lett a kizárólagos engedélyes a cég gépeinek gyártására, értékesítésére és üzemeltetésére az Egyesült Államokban (és Oroszországban). A cég közleménye szerint 1927 végéig 4 millió emberről készült fotósorozat (tehát 32 millió felvétel) az addig üzembe helyezett 95 géppel több mint 30 városban.<sup>84</sup> Az 1928-as évben az amerikai társaság fotókabinjai közel 3 millió felvételsorozatot készítettek, 1929 végén a cégnek 55 saját Photomaton-stúdiója volt, további három áruházban működött, hat pedig engedélyesek üzemeltettek, ezenkívül a nyári időszakban 23 nyári stúdió is üzemben volt.<sup>85</sup>

A Photomaton Inc. csak az amerikai – és a sohasem kihasznált oroszországi – szabadalmat birtokolta. A világ többi részére vonatkozó Photomaton-jogok többségét Josepho még 1927 márciusa előtt értékesítette.<sup>86</sup> Ezek a jogok végül több tranzakciót követően, minden bizonnyal az oroszországi zsidó családból

<sup>81</sup> Legalábbis semmi nyomát nem találtam a sajtóban, és a bejelentést készpénznek vevő Josepho-életrajzok sem számolnak be semmiféle ilyen mérvű későbbi jótékonykodásról. Ugyanakkor Josepho kétségtelenül tett élete során jelentős, de kisebb nagyságrendű adományokat.

<sup>82</sup> Például a *Birmingham Gazette* (a címlapon).

<sup>83</sup> Lásd például: *Albany Evening News*, 7. June 1927. 13; *The Brooklyn Daily Eagle*, 10. April 1927. 35.

<sup>84</sup> *Toodyay Herald*, 13. January 1928. 6.

<sup>85</sup> *Moody's Industrial Manual*, 1930. 1789–1790.

<sup>86</sup> Egyes hírek szerint az „európai jogok” 25%-a 1927-ben még a feltaláló kezében volt, a többi részt állítólag már 1925-ben megvette a londoni S. Soskin and Co. cég (lásd például: *Magyarország* 1927. április 21. 9; *McClure's Magazine*, 1927. 120).





7–8. kép. Holland „tip-top” fotók. Gröningen, illetve Amszterdam, 1910-es évek (Groninger Archieven, Gröningen 2138\_192, illetve Rijksmuseum, Amszterdam RP-F-F00834-20)

származó mandzsúriai termény-nagykereskedő, Simeon Soskinhoz köthető cégek révén<sup>87</sup> kerültek 1928 márciusára a Clarence Hatry-féle, a londoni tőzsdén jegyzett Photomaton Parent Corporationhoz,<sup>88</sup> hogy az azokat hamarosan újonnan alapított, regionális/országos Photomaton-cégek szinte átláthatatlan hálózatára ruhazza át.<sup>89</sup> (A Hatry-féle anyacég 1928 júniusában az amerikai Photomaton Inc. legfőbb részvényese is lett a részvények egyharmadának megvásárlásával.<sup>90</sup> A feltaláló egyébként más téren is együttműködhetett a tőzsdei spekuláns Hatryval, ugyanis egy kézi kamera szabadalmi jogait egyidőben együtt birtokolták.)<sup>91</sup>

<sup>87</sup> Angliában 1927 novemberében alapították meg a Photomaton Ltd.-t 175 ezer fontos alaptőkével, hogy megvegye a találmány kizárólagos jogait az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország és Kanada területére; a hétagú igazgatóságba kettőt a Soskin-féle cég delegált, ötöt pedig a Clarence Hatry-féle Austin Friars Trust (Hatry tőzsdei birodalmához és bukásához lásd például: Hollow 2014.). A következő hónapban alakult meg azonos tőkével a Photomaton (International) Ltd.-től a világ többi részére (a fentiek, Oroszország és az Egyesült Államok kivételével) vonatkozó jogok megvásárlására a S. Soskin and Co. Ltd.-től. (*British Journal of Photography*, 1927. 678 és 768).

<sup>88</sup> Szabadalmak, licenkek és koncessziók, de különösen ezen a két vállalat birtokában lévő jogok megvásárlására jött létre 1928 márciusában a Photomaton Parent Corporation 1,8 millió fontnyi névértékű tőkével, és került is bevezetésre a londoni tőzsdén (*British Journal of Photography*, 1928. 178 és 238).

<sup>89</sup> 1928 és 1929 folyamán országoként/régiókként a következő leányvállalatok jöttek létre: Deutsche Photomaton A.G., Photomaton France S.A., Société Continentale Photomaton S.A. (52 millió frankos alaptőkével), Far Eastern Photomaton Corporation Ltd., Photomaton (Eastern and Central) Ltd., Photomaton (Lancashire and Midland) Ltd., Photomaton (S. A. [=South Africa] Ltd., British Photomaton Trading Ltd., Photomaton Italiana S.A. stb. (lásd: *The Economist* 1928. 1088–1089., 19. January 1929. 111–112., 17. August 1929. 322).

<sup>90</sup> *The Brooklyn Daily Eagle*, 9. July 1928. 18; *Moody's Industrial Manual*, 1930. 1716.

<sup>91</sup> Jospheo 1928 februárjában adta be szabadalmi kérelmet New Yorkban (1830168) a később – nem véletlenül – „MATON” néven forgalomba hozott fényképezőgépre, ami tulajdonképpen egy „kézi” Photomaton volt (hordozható kamera pózok sorozatfelvételére. A találmány jogainak egy részét minden bizonnyal Hartynak adta el a feltaláló, ugyanis mind a Multipose Portable Camera Ltd. (alapítás: 1928. december, alaptőke: 450 ezer font), mind a Multipose Portable Camera (U.S.A.) Ltd. (alapítás: 1929. április, alaptőke: 150 ezer font) azzal a céllal jött létre, hogy a jogok megszerzésére egyezséget üssön nyélbe Josephóval és az Austin Friars Trust



9. kép. Osztrák „Leimrücken”-fénykép. Bécs, 1911  
(*Photographische Korrespondenz*, Oktober, 1911. 555.)

10. kép. Belga „American Automatic Photo”. Antwerpen, 1913/1915 körül (Peter Eyckerman, <https://spoorzoeker.petereyckerman.be>)

11. kép. Francia „photo mécanique” felvétel. Párizs, 1926 (Macht Ilona (szerk.) 1980: *Négy szemközt az utókorral. József Attila fényképeinek ikonográfiája.* 41.)

Josepho fotókabin-találmánya, a brand (a Photomaton-stúdiók nemcsak fotókabinokat jelentettek, de külön berendezéseket a kabin által elkészített fotók esetleges nagyítására) – valamint a mögötte húzódó céghálózat – 1928-ban kezdte meg Amerikán kívüli terjeszkedését az egész világon: London (február), Párizs (június), Berlin (október), Bécs (november), Budapest (december – két gép a Corvin áruházban) stb. Az egyes új üzletek nyitása (áruházakban és egyéb forgalmas helyeken) és a gépek üzembe helyezése rendszerint komoly sajtókampánnyal járt a világ minden részén – újsághirdetések, versenyfelhívások (kinek van a legjobb portréja), illetve a gyakran helyi celebritások részvételével megtartott üzletnyitásokról szóló hosszú (nyilvánvalóan egyeztetett) újságbeszámolók formájában. Eddig még nem tártak fel megbízható adatokat a Photomaton elterjedtségéről.<sup>92</sup> Frizot ugyan konkrét számokat közöl 1933-ra vonatkozóan,<sup>93</sup> adatait azonban bizonyosan korabeli reklámanyagból vette, amelyben például az is szerepel, hogy Magyarországon akkor hét Photomaton-stúdió működött volna.<sup>94</sup> Az azonban bizonyos, hogy valóban hamar eljutott a világ számos részére (Európa valamennyi országába, továbbá Törökországba, Palesztinába, Észak-Afrika, Szingapúrba, Ausztráliába, Új-Zélandra stb.). És bár Hatry 1929. szeptember 17-i bukása (majd börtönbe kerülése) magával rántotta nemcsak a londoni

Ltd.-vel (lásd *Chemist and Druggist*, 1928. 779; *The British Journal of Photography*, 1929. 262). Itt jegyzem meg, hogy egy értesülés szerint (*Újság*, 1935. november 17. 11.) maga Hatry lett volna a Photomaton névadója.

<sup>92</sup> Erre leginkább az értékesítő cégek, valamint az automatákat gyártó gépgyárak irattárában történő kutatás lenne a legalkalmasabb (a Photomaton Parent Corporation cégei számára a gépeket 1928 végétől a Siemens & Halske gyártotta).

<sup>93</sup> Frizot 1998: 504.

<sup>94</sup> Ilyen reklámanyagra lásd például Pellicer 2010: 67.



12. kép. Magyar Photomaton-felvétel. Budapest, 1929 (A szerző gyűjteménye)

13–14. kép. Holland Photomaton-felvételek, 1929 (Rijksmuseum, Amszterdam RP-F-F00828-112 és 117.)

tőzsdét, de a Photomaton-vállalatokat is az egész világon,<sup>95</sup> és ezzel kipukkant a sok millió dolláros Photomaton-lufi, a gépek változatlanul működtek.

A világ több részén elutasítással fogadták a fényképésziparosok és a hatóságok a Photomaton megjelenését. A berlini ipartestület már 1926 decemberében lépéseket tett, hogy ne engedélyezzék,<sup>96</sup> és amikor ténylegesen megjelent Németországban, akkor sikerült is átmenetileg elérniük, hogy a hatóságok ne fogadják el okmányokhoz az oldalfordított (és így nem hiteles) Photomaton-felvételeket,<sup>97</sup> ez azonban csak időleges (rész)eredmény volt: a képek oldalfordítottságát hamarosan – utólag is beépíthető – fordító prizmával (Umkehr-Prisma) orvosolták<sup>98</sup> – így bár az új vagy módosított Photomaton továbbra is direktpozitív eljárással dolgozott, képei már nem „tükörképek” voltak, és ezeket a „seitenrichtig” képeket el is fogadták a hatóságok.<sup>99</sup> Ugyanakkor Palesztinában az útlevelekhez és egyéb okmányokhoz nem fogadták el a helyi hivatalok az automaták, kiváltképp a Photomaton által készített fényképeket („photographs produced by machine process”), mint ahogy a reprodukált és enyvezett hátú („gummed back”) fényképeket sem,<sup>100</sup> és ugyanígy a megszállt Hollandiában sem fogadtak el Photoma-

<sup>95</sup> Az amerikai Photomaton Inc. már korábban, a Parent Corporation bukása előtt is gondokkal küszködött, részvényeinek árfolyama 1929 márciusa és szeptembere között a felére csökkent, a szeptemberi londoni krach hatására az 1930-as év legelejére gyakorlatilag értéktelenné váltak a papírjai – lásd például *Rochester Times-Union*, 22. March 1929. 50, 16. September 1929. 62, 28. January 1930. 30.

<sup>96</sup> *Magyar Fotográfia*, 1926. december 20. 7.

<sup>97</sup> *Allgemeine Photographische Zeitung*, Februar 1929. 10.

<sup>98</sup> Lásd például: *Photofreund Jahrbuch* 1929. 211.

<sup>99</sup> Lásd például: *Allgemeine Zeitung am Abend*, 30. April 1929. 10; *Berliner Volkszeitung*, 31 Juli 1929. 3; *Hamburger Nachrichten*, 25. Juli 1929. 16.

<sup>100</sup> *The Palestine Post*, 7. November 1938. 1; 11. August 1939. 2.



15–20. kép. *Amerikai Photomaton-felvételek, New York, 1935*  
(Henry Ford Museum, Dearborn 89.492.1697.91 - CC BY-NC-SA 2.0)

ton-felvételt 1941-ben a személyi igazolványhoz.<sup>101</sup> Magyarországon az automata konkurenciától tartó fényképész ipartestület élénken támadta (és feljelentette) a Photomaton-gépek üzemeltetőit, mondván, nincs iparendélyük, valamint a gépek zár alá helyezését is kérték.<sup>102</sup>

A Photomaton használói közé sok millió ember tartozott: volt, aki csak kipróbálta a játékos újdonságot,<sup>103</sup> volt, aki állandóan visszatért szórakozásképpen, és volt, aki csak igazolvány készítéséhez fotografálta le magát. Párizsban Breton vezetésével szürrealista művészek (köztük Dalí és Buñuel is) készítettek

<sup>101</sup> *Algemeen Handelsblad*, 28. január 1941. 1; 1945-ben már engedélyezték (ha nem volt oldalfordított): *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, 27. März 1945. 5.

<sup>102</sup> Lásd például: *Magyar Fotográfia*, 1929. január 5. 6–9; január 20. 10; február 20. 8–9; április 20. 10–11.

<sup>103</sup> A Hungaria labdarúgócsapat tagjai számára 1929 januárjában „Genovában az volt a legnagyobb szórakozás, hogy mindenki fényképezte magát. A szálló közelében volt az úgynevezett Photomaton, amely hat perc alatt öt líráért nyolc, különböző képet csinált arról, aki a gép előtt ülve forgatta a fejét és mimikájával különböző ábrázatot vágott.” *Nemzeti Sport*, 1929. január 11. 3.

egy művészi projektet a Photomatonban, Walker Evans amerikai fotóművész és fotóriporter sem ózdkodott a fotókabintól, mint ahogy szemmel láthatóan Anne Frank és családja is jól érezte magát egy olyan fotóautomata-típusban (Photowaage/Photoweigh), amely a súlyát is megmérte (és meg is jelenítette a fényképen) – és a sort a végtelenségig sorolhatnánk (Marlene Dietrich, Elvis Presley, John Lennon, J. F. Kennedy, Andy Warhol stb.). Olasz adatközlőm is elmesélte, hogy fiatalkorában, az 1960-as években a barátnőivel szórakozásképpen rendszeresen felkeresték a kisvárosi fotóautomatát.

## EGY OROSZORSZÁGI ZSIDÓ CSALÁD – EURÓPÁBAN, ÁZSIÁBAN ÉS AMERIKÁBAN

Mind az angol, mind a magyar Stickyback-fotográfia területén ténykedett egy oroszországi zsidó család több tagja, és ugyanezen család állt a Photomaton születése mögött is. Jelen fejezetben vázlatosan bemutatom a kiterjedt család egyes tagjainak vándorlását és egymás közti kapcsolatát, egyben arra is rámutatok – elsőként –, hogy ki volt valójában Anatol Josepho, mi volt az igazi neve a feltalálónak, aki (az eddigi történeti feldolgozások erről nem tudnak) már 1918-ban is nyújtott be szabadalmi kérelmet egy fényképészeti találmányára.

Abraham – később Alfred – Dudkin Oroszországban, Nyiznyij Novgorodban született 1876-ban, anyját Mira – Simkin átírása/verziója szerint – „Salumanovitch”-nak hívták. Dudkin valamikor a 19. század végén érkezett Angliába, majd 1909 augusztusában, már mint szőrmekereskedő, Brightonba, majd valamikor 1910–1913 között megvette Grossitól az itteni Stickyback & Post Card Studios céget.<sup>104</sup>

Az első budapesti Stickyback-vállalatot (az „Enyves hátat”) Abraham Dudkin unokatestvére, Jákov (alias Jankely, azaz ’Jakabka’) Ojkovszkij<sup>105</sup> alapította. A cégnév – amiből a fotótípus magyarországi neve is származik – bizonyosan az angol Sticky Back tükörfordítása.<sup>106</sup>

<sup>104</sup> Simkin é.n. b. David Simkin a látványos és gazdag, de néha nehezen áttekinthető, ugyanakkor a kutatás számára megkerülhetetlen honlapján több verziót is ír az átvétel időpontjára, egyszer 1912-re, máskor 1911-re teszi a vétel idejét. Ez a bizonytalanság abból fakad, hogy egy 1911-es (az 1911. évre szóló, tehát már 1910-ben lezárt) helyi címlista még Grossit, az 1913-as jegyzék már Dudkint tünteti fel tulajdonosként a fényképész üzlet címénél. Simkin – aki nem végzett helyi levéltári kutatást – közöl egy olyan adatot is, miszerint Grossi az 1911. április 2-án felvett censusban már londoni lakosként szerepel egy orvos pácienseként.

<sup>105</sup> E vezetéknev átírása számos módon előfordul az egykorú magyar és angol nyelvű forrásokban, cikkemben a mai magyar helyesírásnak megfelelően használom a nevét.

<sup>106</sup> Ahogy fentebb említettem, nincsenek pontos adatok arra, hogy Dudkin mikor vette át Brightonban Grossitól az ottani Stickyback-üzletet (gyanítom, hogy már 1911 eleje/tavasza előtt), ezért nem állíthatjuk bizonyossággal, hogy Ojkovszkij az angliai unokatestvére üzletéből merítette volna az ötletet, viszont legalábbis értesülhetett tőle a Brightonban is jelen lévő fotó- és vállalatípusról (Dudkin már 1909-től Brightonban élt). Ugyanakkor az az átvételt valószínű-

Jákov Ojkovszkij azért érkezhetett Budapestre 1911 februárjában, hogy fotóipart űzzön itt. Úgy tűnik, előbb kért iparendélyt (rögtön a megérkezéskor), mintsem hogy bejelentette volna – mint külföldi – a városi tanácsnál a 15 napot meghaladó tartózkodását.<sup>107</sup> Engedélyét 1911. február 10-én kérte, és másnap – ez az ügyintézési gyorsaság nem volt szokatlan a korban – már meg is kapta a VII. kerületi iparhatóságtól a Rákóczi út 40. sz. alatti telephelyére.<sup>108</sup> Nem tudjuk, pontosan mikor nyitotta meg üzletét, de az bizonyos, hogy legkésőbb áprilisban már „enyveshát” fényképeket készített. Miután elkezdték másolni vállalkozását (legkésőbb április végén), hamarosan bejegyezte azt céggé, így legalább az üzletnév jogi védelmet kapott (az egyéni cég neve „Enyves hát. Olychovszky Jankely” lett).<sup>109</sup> Üzlete kisméretű portrékat (ahogy fentebb már említettem, kétféle méretben) és levelezőlap-fotókat is kínált.<sup>110</sup>

Ojkovszkij életéről kevés információval rendelkezünk, nem tudjuk, miért és mikor hagyta el szülőföldjét, Szibériát, és azt sem, hogy honnan érkezett Budapestre (és miért éppen ide).<sup>111</sup> 1920. január 28-án kötött házasságot Budapesten a VII. kerületben, az anyakönyvi bejegyzésből kiderül, hogy Mariinszkban született 1884. április 29-én, apja Adolf volt, anyja Ráchel Szalmanovics. Neve ekkor már megváltozott, az anyakönyvben úgy szerepel, hogy „Olichovszkij Juhász János Jenő”. Vezetéckneve azért változott meg, mert (feltehetőleg valamikor 1911 eleje és 1912 áprilisa között)<sup>112</sup> egy bizonyos Juhász András MÁV-ellenőr örökbe fogadta (nyilvánvalóan a magyar állampolgárság megszerzése végett), utóneve pedig azért, mert időközben áttért a katolikus vallásra.

Ojkovszkij 1912 nyarán az Egyesült Államokba utazott (immár magyar állampolgárként, használva a Juhász nevet is), Hamburgból érkezett New Yorkba július 22-én, az utaslistán „Juhász Whysohowsky” néven szerepel a fényképész, utolsó állandó tartózkodási helyként Budapest van megjelölve, ottani rokonként/barátként egy bizonyos „Gort [?] Wishniak” szerepel mint „sister”. Útjának

---

síti, hogy Abraham Dudkin családi legendáriumában úgy szerepel, hogy oroszországi rokonok és barátok tekintették meg az ő Stickyback(s)üket. Lásd Simkin é.n. a.

<sup>107</sup> A bejelentkezéséről nem maradt meg irat a tanácsi iratok között (és iktatókönyv sem), csak névmutatókönyvi bejegyzés – a szomszédos nevekhez tartozó iktatószámok alapján lehet arra következtetni, hogy ügyét február végén iktathatták a városházán, majd 1911 áprilisában a VII. kerületi Előljáráshoz került (BFL IV.1476.a. 1269. kötet, 18569. ikt. sz.)

<sup>108</sup> BFL IV.1476.b. 25. kötet, E 41. iparlajstromszám.

<sup>109</sup> A bejegyzés május 9-én történt meg – és bár cégirat nem maradt fenn, bizonyos, hogy május 2-án jelenthette be cégalapítási igényét a cégbíróságnál. BFL VII.2.e. 31. kötet (egyéni cégjegyzék), 288.

<sup>110</sup> Hirdetésében hangsúlyozta, hogy „A legelső és legeredetibb fénykép felvételi enyves hát [...] Törv. védve. Számos elismerő levél. Ne hagyja magát félrevezetni, mert fiókunk nincs!” – *Népszava*, 1911. december 3. 20.

<sup>111</sup> Egykorú sajtóértesülés szerint 1910-ben mintegy háromezer orosz állampolgár élt Budapesten, nagyjából munkások, kisebb részt – mások mellett – menekült forradalmárok (*Tolnai Világlapja*, 1910. augusztus 14. 1877).

<sup>112</sup> 1912 áprilisában volt egy zálog elleni előterjesztési ügye a VII. kerületi Előljáráshoz, ügyét „Olichovszky Juhász Jankely” néven iktatták, ekkorra tehát már megtörténhetett örökbefogadása. – BFL IV.1476.a. 1912/23851. ikt. sz., az ügyhöz irat nem maradt fenn.

végcéljaként Brooklyn van megjelölve, és ottani barátként egy bizonyos Leis[er] Branakovsky szerepel.<sup>113</sup> A fent említett Wishniak bizonyosan azonos Grigorij Visnyákkal, Ojkovszkij anyai nagynénjének férjével, aki ekkoriban Budapesten tartózkodott (és talán ő vette át erre az időre az Enyves hát cég vezetését).<sup>114</sup>

Ojkovszkijhoz öt hónappal később, 1912 novemberében csatlakozott Abraham Jozefovics (Tomszk, Szibéria, 1894. március 30. – La Jolla, Kalifornia, 1980. december 16.). Ojkovszkij és Jozefovics távoli (afféle sógorsági) unokatestvérek voltak, ugyanis Jozefovicsnek anyai nagybátyja volt Grigorij Visnyák.<sup>115</sup> Az utaslista szerint az orosz „Abram Jozifovic” fényképész Hamburgból érkezett New Yorkba (végső célként is ez a város volt regisztrálva), utolsó állandó tartózkodási helye Varsó volt, otthoni kontakt-személyként apja, a tomszki „Mark Jozifovic” szerepel, míg amerikai ismerősként „J. Olshowsky” van megjelölve.

Nem tudjuk, mit csináltak New Yorkban, és miért mentek át Kanadába (talán a Stickyback-fotográfia újvilágbeli adaptációjának ügyében?), az viszont tény, hogy 1913 januárjában Montréalból jövet a két fényképész foglalkozásának feltüntetett fiatal – „Jacob Olchuski” és „Abraham Josefowich” – együtt lépett be az Egyesült Államok területére Vermontnál. Utóbbira vonatkozóan az szerepel, hogy apja „Mottel” (ez a Mordecai név becézve) utónevű. Az országba való belépésük ezúttal tranzit jellegű volt, mindketten Németországot jelölték meg úti célként New York érintésével (célországbeli legközelebbi rokonként/barátként egy hamburgi „barát”, Elias Mordakowitz neve szerepelt).

Ojkovszkij legkésőbb 1913 áprilisában már minden bizonnyal ismét Budapesten volt, ekkor ugyanis „Kartonlapnyomtatógép” szabadalmat (62132) jelentett be (vagy jelentettek be a nevében) Budapesten. 1913 májusában pedig nyomdaipar üzésére kért – és kapott – iparigazolványt a VII. kerületi Elöljáróságtól.<sup>116</sup>

<sup>113</sup> A New York-i utaslistákat – akárcsak a vermonti és seattle-i hasonló jegyzékeket, valamint az amerikai cenzusokat és anyakövezési adatokat – a familysearch.org oldalon kutattam, terjedelmi okok miatt kénytelen vagyok eltekinteni az egyes felhasznált iratok pontos hivatkozásától.

<sup>114</sup> Grigorij Visnyák (1873, Tobolszk – 1958, Los Angeles) 1900 júliusában kötött házasságot Mariinszkban Ojkovszkij anyai nagynénjével, Hasziah Szalmanoviccsal (ca. 1880/1882, Mariinszk – 1968, Santa Monica). Visnyák neve felbukkan a budapesti VII. kerületi Elöljáróság 1912-es segédkönyvében (BFL IV.1476.a. 1222. kötet 44407. ikt. sz.: 1912. 09. 17. „Visnyák Grigor – ip. üzl.”, a beadó a VII. kerületi adófelügyelőség volt; az ügyhöz irat nem maradt fenn), és feleségének egyik unokahúga is úgy emlékezett, hogy Budapesten is megfordult (Simkin é.n. a.)

<sup>115</sup> Jozefovics anyjának neve „Esther Wishniak” (vagyis Visnyák) volt – lásd *Who's who in American Jewry III. 1933: 495.*

<sup>116</sup> BFL IV.1476.a. 1913-25454. Nem tudjuk, milyen aktivitással működött ez a nyomda, mindenestre egy évvel később, 1914-ben megszűnt (BFL IV.1476.a. 1345. kötet 37105. ikt. sz. /1914. 08. 14./; uo. 1346. kötet, 40073. ikt. sz. /1914. 09. 12./). Az 1914-es év végén egy (fényképészeti?) V. kerületi fióküzlet nyitásának ügyében foglalkozott Ojkovszkijjal a VII. kerületi Elöljáróság (BFL IV.1476.a. 1348. kötet, 51972. ikt. sz. /1914. 12. 02./). ugyanitt 1916 júliusában „iparúzés szüneteltetése” tárgyában volt ügye (BFL IV.1476.a. 1383. kötet, 28895. ikt. sz. /1916. 07. 16./). Lehet, hogy ez az Enyves hát üzletre vonatkozott, a vállalko-

Jozefovics csak valamikor az 1913-as év utolsó hónapjaiban érkezhettek a magyar fővárosba.<sup>117</sup> Több – egymástól jó eséllyel független – magyar nyelvű beszámoló szerint is rokonánál, az „Enyves hát” cégnél dolgozott: „csak törve beszélt a magyar nyelvet, és üres óráiban a laboratóriumában kísérletezett. Nagybátyja műterme a Rákóczi-uton állott, a mai Sonja fotószalon [Rákóczi út 40.] helyén”, „több évig a Rákóczi-uton az »Enyveshát« fényképező vállalat üzemvezetője volt”, „[Abrasa – vagyis ’Ábrahámka’] segített a laboratóriumban [a Rákóczi úti „orosz” fotóműteremben], bár nem mutatott túlságosan nagy érdeklődést a szakma gyakorlati része iránt”, „[»Visnyák György« és »Ábrahám József«] megalapították itt [Budapesten] az első enyveshát fotográfáló üzletet”<sup>118</sup>

De miért foglalkoztak a fenti források évtizedes távlatból ezzel a fiatal szibériai fényképésszel, Abraham Jozefovicsal? Azért, mert ő volt az – és ez a nemzetközi fotótörténeti irodalom számára teljesen ismeretlen –, aki feltalálta, megszerkesztette, és New Yorkban szabadalmaztatta a világ első igazán sikeres és nagyhatású automata fotókabinját, a Photomatont – igaz, akkor már Anatol Josepho néven.<sup>119</sup>

Az is ismeretlen volt mindeddig, hogy a későbbi Josepho már Budapesten is foglalkozott egy fotóautomata kidolgozásával, és 1918-ban szabadalmat is kért itt egy sötétkamrával egyesített fejlesztő-, rögzítő- és szárítógépre (az 1919-ben kihirdetett magyar szabadalom száma: 74087). A szabadalmi adminisztrációt végző ügyvivő úgy emlékezett erre vissza, hogy „a feltaláló utasításai alapján,

---

zás ugyanis munkaerőhiánnyal küszködött, 1916 márciusában hirdetésekben keresett azonnali kezdéssel fényképészegédet. (*Pesti Hírlap*, 1916. március 25. 30. stb.).

<sup>117</sup> A VII. kerületi Elöljáróságához a fővárosi Tanácstól 1913.12.11-én érkezett be az ügye (BFL IV.1476.a. 1911/59477. ikt. sz.: „Josifowitsch Ábrahám” külföldi itt tartózkodása), tekintve, hogy a megelőző tanácsi ügyintézés egy-két hónapig is elhúzódhatott, valószínű, hogy Jozefovics megközelítőleg már október körül Budapesten volt.

<sup>118</sup> *A Hét*, 1929. január 10. 5; *Vegyí Ipar*, 1929. február 20. 3; *Az Est*, 1929. március 31. 15; *Új Kelet*, 1937. február 27. 2.

<sup>119</sup> Angol nyelvű újságokban ugyanakkor olyan írások/riportok jelentek meg Josephóról, amelyben az szerepel, hogy önálló fotóstúdiója lett volna Budapesten (például *McClure's Magazine*, 1927. 18; *Modern Mechanics and Inventions*, November 1928. 167). Ez azonban valószínűleg egy utólagos konstrukció, ezekben a szövegekben az sem jelenik meg, hogy társa lett volna amerikai útja során (ezen utat megelőző varsói tartózkodást sem említenek, egy berlini viszont igen), illetve hogy fényképész rokonai lettek volna Budapesten (és Brightonban). Simkin közli Abraham Dudkin amerikai unokahúgának azt az elbeszélését, miszerint Dudkin eladta volna Amerikában élő rokonának (anyja – Míra Szalmanovics – lánytestvére férjének), Gregory Wishniaknak a „Sticky Backs-eljárás jogait”, és az pedig feleségének egy unokaöccsével, „Naum (Norman) Sviatchevsky”-vel San Franciscóban egy Sticky Back-stúdiót üzemeltetett volna az első világháború idején. Simkin a jogok eladásának idejét 1915-re teszi, és valószínűnek tartja, hogy Anatol Josepho Amerikába érkeztekor meglátogathatta ezt a stúdiót és az ottani eljárást (Simkin é.n. a). Azonban mind a családi elbeszélés, mind Simkin feltételezése tévesnek tűnik (a családi kötelékek azonban helyesen jelennek meg), hiszen Josepho már korábban, legkésőbb 1913-ban Budapesten ismerkedett meg a Stickyback-fotográfáival, továbbá azért sem lehet igaz a Simkin által ismertetett narratíva, mert – ahogy erre lentebb kitérek – Visnyák (Wishniak) és Svie[!]tochevsky is Josepho után települt le Amerikában.



érdekeltsége megbízásából” dolgozta ki a gép műszaki leírását.<sup>120</sup> Kérdés, hogy a feltaláló Budapesten tartózkodott-e még ekkor, ugyanis az amerikai folyóiratokban megjelent életrajzi írások szerint őt már a világháború kitörésekor internálták, és a breszt-litovszki békét követően szökött meg Magyarországról, hogy azután Szibérián keresztül mandzsúriai és kínai területekre jusson.<sup>121</sup>

Anatol Josepho mint „kereskedő” 1923 márciusában – több mint tíz évvel az első amerikai út után – ismét megérkezett az Egyesült Államokba, de ezúttal a nyugati partra, Seattle-be, 300 dollárral.<sup>122</sup> Az utaslistán utolsó tartózkodási helyként Sanghaj szerepel (5 év időtartammal) a dokumentumon.<sup>123</sup>

Eddigre már több rokona és ismerőse is az Egyesült Államokban élt, így több lettországi születésű unokatestvér (köztük John Josefo is),<sup>124</sup> Bluma Dudkin

<sup>120</sup> *Vegyí Ipar*, 1929. február 20. 3.

<sup>121</sup> Egy 1929-es budapesti cikk viszont egy igen regényes verziót közöl Josepho távozásának körülményeiről: ezek szerint a világháború idején egy szerelmi dráma közepette pisztollyal fenyegette volna meg vetélytársát, és ezért kellett volna sürgősen elhagynia Budapestet (*Az Est*, 1929. március 31. 15). És bár valószínűtlennek tűnnek a cikk állításai, viszont helyesen jelenik meg a feltaláló utóneve (igaz, Fedor családi névvel és odesszai munkásként), továbbá megemlíti Visnyákot is (Leó utónévvvel), aki Budapestről anyagilag támogatta volna a bronxi feltalálót (és aki később, a Photomaton sikere után immár gazdagon Budapestre visszalátogatott). Ezek mind olyan elemek, amelyek nem jelentek meg ekkor más sajtótermékekben, a cikk írója az információit állítólag az ekkor már igen megfogyatkozott budapesti orosz közösségtől szerezte.

<sup>122</sup> Zezetéknévvel ekkor még „Josephovich”-ként találkozunk az utaslistán, utónévként ugyanakkor már Anatol (Anasol alakban, nyilván félreolvasás/elírás miatt) szerepel a vonatkozó rubrikában. Amerikai kapcsolata az a New York-i (Bronx) „J. Joseph” [= John Josefo] volt, utazásának végcéljaként Chicago van megjelölve. Meglepő elem, hogy lett állampolgárként lépett partra a hajóról (ahová a japán Jokohamában szállt fel), születési helyként a lettországi, bizonytalan olvasatú Voinsu/Wamsu van feltüntetve, és „otthoni” ismerősként egy rigai „A. Josephovich” szerepel. Josepho 1923 szeptemberében New Yorkban nyújtotta be első amerikai szabadalmát – ekkor már a Josepho vezetéknevet és az Anatol mellett az M. [Marco] utónevet is használva –, ugyanezt a fotókabin-szabadalmát Nagy-Britanniában is bejelentette az év utolsó napján (Anatol Marco Josepho néven). A brit dokumentumban (231926) lett állampolgárként, New York-i lakosként szerepel, mint ahogy egy 1924. májusi (1559438), egy 1925. márciusi amerikai szabadalmának iratában (1549490), valamint az 1925-ös kanadai kabin-szabadalmi dokumentumban (2516400) is lett állampolgárként van feltüntetve. Amikor 1926 áprilisában a Bermudákról New Yorkba érkezett, az utaslistán mint lett állampolgárságú gyáros („mfg” = „manufacturer”) szerepel, aki a lettországbeli (!) Tomszokban született, New York-i kapcsolata pedig fent említett unokatestvére volt. 1927-es utazásai során már orosz állampolgárként volt nyilvántartva, és az amerikai állampolgárság igénylésekor (amit 1928 júliusában kapott meg) orosz állampolgárnak vallotta magát. Kérdés, hogy hogyan lett lett, és hogyan lett Anatol[ij]. Talán egy lettországi rokona (unokatestvére) nevét használva? (A „Marco” név apja nevének – Mordecái – európaiasított változata, az apa első utónevének második utónévként való használata teljesen általános volt új hazájukban is az Oroszországból emigráltak körében.)

<sup>123</sup> Az állampolgársági igényléskor beadott nyilatkozatában ugyanakkor az áll, hogy Harbin volt az utolsó tartózkodási helye 1923 márciusa előtt. Egy 1928-as interjújában azt mondta, hogy Harbinban élt kereskedőként, mielőtt Sanghajban fényképüzletet nyitott volna, és egy egy évvel korábbi magazinban is az szerepel róla, hogy Sanghaj előtt, 1920-ig Harbinban volt kereskedő. *Modern Mechanics and Inventions*, November 1928. 167; *McClure's Magazine*, 1927. 120.

<sup>124</sup> John Josefo (1882, Libau – 1934, New York) elektrotechnikus 1904 májusában érkezett Amerikába Kanadából (az utaslistán már ezen a néven szerepel), 1912 márciusában New Yorkban

(a brightoni Abraham Dudkin húga),<sup>125</sup> valamint az állítólag már Budapesten megismert barát (és akivel Josepho együtt szökött volna meg kalandos körülmények között az internálótáborból), a szintén oroszországi születésű Emanuel Lukaszhevker (a későbbi E. D. Locke) is.<sup>126</sup>

Josephónak az egykor Budapesten is ténykedő nagybátyja, Grigorij Visnyák/Gregory Wishniak (mint fényképész) és felesége, Hasziah Szalmanovics fél évvel Josepho után, 1923 októberében érkeztek a japán Kóbe kikötőjéből Seattle-be.<sup>127</sup> (Visnyákék minden bizonnyal valamikor 1927-ben Európába utaztak, lehet, hogy ekkor Budapesten is megfordultak Németország és Anglia mellett. Amikor 1928 januárjában érkeztek vissza New Yorkba, az ekkor kiállított íven az szerepel utazásukról, hogy a hajóra Southamptonban szálltak fel, útjuknak üzleti célja volt a londoni S. Soskin and Co. cégnél.)<sup>128</sup> Szima Jozefovics, a feltaláló lánytestvére, 1926 májusában érkezett – szintén a mandzsúriai Harbinből – az USA-ba.<sup>129</sup>

Jákov Ojkovszkij 1920 utáni sorsáról semmi pontosat nem tudunk;<sup>130</sup> bátyja, Ruvim 1939-ben telepedett le az Egyesült Államokban (fia, Gdaly Ruvim Olhovsky, későbbi nevén Dale Alkov, már 1937-ben megérkezett Los Ange-

házasodott össze Harry Friedman lányával, Lilliannel. John Josefo testvérei szintúgy Kanadából költöztek az Egyesült Államokba, és valamennyien rövidített formában használták apjuk vezetéknévét.

<sup>125</sup> Bluma Dudkin (későbbi nevén Blanche Nass) és későbbi férje 1918 áprilisában érkezett Seattle-be Jokohamából. Gyermeük, az 1919-ben született Natalie emlékei szerint Josepho eleinte náluk tartózkodott, amikor (1923-ban) az Egyesült Államokba érkezett.

<sup>126</sup> Lukaszhevker (Odessza, 1894 – San Francisco, 1972) és felesége 1921 januárjában szálltak partra Vancouverben (majd innen Seattle-be mentek), ezer dollár volt náluk, a hajóra Jokohamában szálltak fel, úti céljuk Berkeley, az egyetem volt, az utolsó tartózkodási hely rovatban pedig a kínai Harbin szerepel az utaslistán. Újságcikkek szerint Lukaszhevker és Josephót együtt internálták a világháború idején Budapesten, majd együtt is szöktek meg (lásd például: *New York Evening Post*, 11. October 1927. 4; *McClure's Magazine*, 1927. 19.). A mérnök hallgató Locke és felesége valóban a Berkeley-n tanult (lásd *Registry of the University of California* 1922. 185., 1923. 210., 1924. 199.), ahol két diplomát is szerzett. Amikor Josepho 1927 őszén megvette a Kaliforniai vonatkozó Photomaton-licenst (200 ezer dollárért), akkor őt kérte fel ezen vállalkozása vezetésére (lásd *The Brooklyn Daily Eagle*, 14. October 1927. 38; *Ogden Standard Examiner*, 5. October 1927.). E cikkekben is az szerepel, hogy Josepho kezdetben Hollywoodban dolgozott segédként egy filmelőhívó stúdióban. Korábbi sajtóhírek szerint (például *Evening Herald*, 28. March 1927. 1.) kifejezetten a moziipar megismerése volt Josepho célja 1923-ban.

<sup>127</sup> Végső úti céljukként San Francisco, utolsó tartózkodási helyükként Harbin szerepel az utaslistán. Helyi kapcsolatuk Lukaszhevker (a későbbi E. D. Locke) volt.

<sup>128</sup> Utolsó tartózkodási helyként New York és Berlin szerepel (amerikai ismerősként pedig az unokaöcs Josepho). Visnyákék 1930-ban, 1931-ben és 1933-ban is megfordultak Európában – ez utóbbi alkalomnál itteni unokaöccsük, Abraham Dudkin van feltüntetve angliai ismerősként.

<sup>129</sup> „Sima Markovna Josephovich” (Tobolszk, 1895 – Los Angeles, 1956) hamarosan Franciaországba költözött, majd 1947-ben, megözvegyülten telepedett le lányával Amerikában.

<sup>130</sup> Csak annyit, hogy felesége az 1928-as budapesti lakcímjegyzékben már özvegyként szerepel. Lásd *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* 1928: 589.

lesbe).<sup>131</sup> Az Ojkovszkij testvérek unokatestvére, a szintén szibériai születésű Noaum Sviatochevsky, 1941-ben hagyta el Európát.<sup>132</sup>

Josepho és rokonai azonban nemcsak fizikailag és adminisztratív kerültek – Mandzsúria után – ismét közel egymáshoz az Egyesült Államokban. Újsághírek is megerősítik, hogy Josepho Amerikába (Kaliforniába) szakadt rokonsága kapcsolatban maradt egymással: Josepho egyik gyermekének születésekor 1930-ban Visnyák mondott beszédet oroszul; tíz évvel később Ruvim fiának esküvőjén (aki a hírlapi beszámolóban mint Visnyákék „unokaöccse” szerepel) az ifjú pár kísérei között volt Josepho és felesége is.<sup>133</sup>

Úgy tűnik továbbá, hogy a Photomaton indulása, kezdeti finanszírozása mögött jelentős részben családi és közösségi (oroszszerzági születésű zsidók) összefogás állt. Egy 1927-es újságcikk szerint John Josefo és Harry Friedmann voltak az „első befektetők” egy 11 ezer dolláros „kölcsönnel”, és ez fedezte volna a gép prototípusának megépítését és szabadalmaztatását – ha ez így történt, akkor feltehetőleg az első, az 1923-as szabadalomról van szó. A cikk szerint az első stúdiók is barátai által gyűjtött pénzből nyíltak meg – először Bronxban, majd további helyeken is New Yorkban – még a Broadwayi üzlet 1926. szeptemberi megnyitása előtt.<sup>134</sup> Más írások szerint addigra már 50, illetve további 150 ezer dollárnyi befektetése volt „barátoknak”, rokonoknak, illetve néhány New York-i „üzletembernek” Josepho terve mögött.<sup>135</sup> Hogy valójában milyen formában és milyen összegekkel történt mindez, arról csak sejtéseink vannak. Egy későbbi újsághír szerint a Photomaton megalkotását finanszírozta Grigorij Visnyák, továbbá Szável Kvartin (Savel Kwartin), a Dohány utcai zsinagóga egykori – szintén oroszországi születésű, majd New Yorkba költöző – főkántora is, és mindketten több százezer dollár nyereségre tettek szert befektetésüknek köszönhetően.<sup>136</sup>

\* \* \*

Tanulmányomban elsőként mutattam rá a Stickyback-fotográfia nemzetközi elterjedtségére, illetve az elterjedés menetére, az egyes helyi variánsok nemzetközi beágyazottságára. Ugyanígy nem született még ilyen mélységű – bár jelenlegi formájában vázlatos – feldolgozás a Photomaton mint találmány és mint céghálózat létrejöttéről sem. A vonatkozó irodalomban nem találunk semmit, vagy legin-

<sup>131</sup> Ruvim Adolph Olhovsky (ca. 1880/1882, Mariinszk – 1954, Los Angeles), valamint felesége és lánya 1939 januárjában érkezett Jokohamából Los Angelesbe; fia 1937-ben Kóbe városában szállt fel a hajóra.

<sup>132</sup> Noaum Sviatochevsky (1896, Mariinszk – 1992, Santa Monica) – későbbi nevén: Norman Santos – 1941 áprilisában érkezett New Yorkba Portugáliából, korábbi tartózkodási helye a franciaországi Juan-les-Pins volt, itteni legközelebbi barátként egy bizonyos, szállodában lakó Mr. Soskin van (S. Soskin?) feltüntetve. Sviatochevsky világháborús kartonján esetlegesen értesítendő személyként Ruvim fiának neve szerepel.

<sup>133</sup> *Bnai Brith Messenger*, 16. May 1930. 7, 1. November 1940. 13.

<sup>134</sup> *McClure's Magazine*, 1927. 120.

<sup>135</sup> *American Hebrew and Jewish Tribune*, 22. April 1927. 895; *Modern Mechanics and Inventions*, November 1928. 167.

<sup>136</sup> *Új Kelet*, 1937. február 27. 3.

kább csak téves adatokat a feltaláló valódi nevééről és előtörténetéről, illetve családi kapcsolatrendszeréről – arról a családról, amely katalizátor szerepet játszott a kontinentális Stickyback-fotográfia elterjedésében. Úgy gondolom, mindenképpen árnyalandó Josepho héroszi „self made man” megítélése (ahogyan megjelenik személye az egykorú amerikai újságokban és Goraninnál), hiszen pályája, valamint a Photomaton „születése” és piacra vitele mögött „family business” és hatalmas nemzetközi tőzsdei spekuláció is állt.

Technológiailag egyik, tanulmányomban elemzett portrédivat sem volt „első”. A Photomaton előtt is voltak már fotóautomaták, és a Stickyback előtt is létezett már a miniatűr-fényképészet és bélyegfénykép, továbbá enyvezés is. A Stickyback tulajdonképpen egy „know how” volt, amit nem volt nehéz (legalábbis nem tűnt nehéznek) utánozni. Ezzel szemben a Photomaton egy bonyolult, szabadalmaztatott gépezet volt, „külsősök” csak exkluzív, területiális koncessziók birtokában üzemeltethették. A Stickyback-üzletek egyénileg vagy kisebb-nagyobb (városi, illetve városok vagy akár országok közti) hálózatokban működtek, míg a Photomaton-hálózat hierarchikus rendszerű volt (párhuzamosan: amerikai és nem amerikai viszonylatban).

Mindkettő üzleti alapja a tömegtermelés volt, mindkettő elsősorban kisméretű portrékat kínált kötött számban, olcsón, papírcsíkon felvágatlanul. Ugyanakkor nagyobb formátumú termékeket is kínáltak (képeslapfotó, nagyított portré). Mindkettő esetében az ügyfelek futószalagon érkeztek, és később egy szalagon a képmásukkal távoztak. Mindkét jelenség internacionális volt, és történetükben volt egy-két év, amikor robbanásszerűen terjeszkedett országhatáron át. Mind a Stickyback-fotográfiában, mind a Photomatonnál tetten érhető a vállalati kommunikációban az „Amerika-eszme” mint hívószó. Előbbinél több üzlet is használta nevében, illetve technológiájának elnevezésében az amerikai jelzót, utóbbinál pedig a találmány szülőhelye, az Egyesült Államok, illetve New York (továbbá Hollywood is) kapott hangsúlyos szerepet a terméket bevezető sajtókampányokban.<sup>137</sup>

Ha a fényképész/laboráns szerepét vizsgáljuk a fényképészetben, akkor a Stickyback és a Photomaton elhelyezhető egy fotótörténeti fejlődési íven. Mindkettőről elmondhatjuk, hogy elsősorban nem személyekhez, hanem cégekhez köthetjük. A Stickyback esetében a felvételnél a „fényképész” (helyesebben: a felvevőkamerát kezelő személy) háttérbe szorul, szerepe azonban megmarad az előhívásnál, míg a Photomaton esetében lényegében teljesen eltűnik a „humánus” (a Photomaton-girl-ök azonban instruktorként jelen voltak az első időszakban, és ők is adták át a fényképeket – ilyen jelenetek láthatók az 1936-os *Samson* című francia mozifilmben is) –, illetve a nagyításokat már külön személyzet készítette, nem az automata.

<sup>137</sup> A sajtóban megjelenő (megjelentetett) leírásokban rendre előfordul az az elem, hogy a kabin használói abban reménykednek, hogy megtalálják a „mozi-arcukat”, és hogy a filmproducerek Photomaton-képsorozatot kérnek a színészjelöltektől.

A magyar Stickyback, az enyveshát eredetileg egy konkrét termék új elnevezése volt, ami bekerült – levédendő – egy üzlet nevébe, majd az összes ilyen jellegű termékre, illetve később általában az olcsó, kisméretű fotográfiára is ezt az elnevezést használták; a szó megjelent továbbá az írói/újságírói nyelvben is mint „hevenyészett leírás – pillanatfelvétel – a társadalomról”. A Photomaton több nyelvben köznévvé változott (például a spanyolban és a franciában), és általában a fotóautomata és az igazolványkép megnevezésére használták és használják, illetve helyenként átvitt értelemben is mint „sorozatfelvétel a társadalomról” (például Márai Sándor is használta ekként a fotomaton szót).<sup>138</sup>

Mind a Stickyback, mind a Photomaton használatánál megjelenik a szórákozás mellett a praktikum is. Mindkettő terjedését és fennmaradását segítette a (különböző szintű) bürokrácia azzal, hogy a személyazonosításhoz fényképeket követelt az igazolványokba, még ha a hatóságok olykor akadályozták is a tárgyalt fényképtípusok használatát. Ugyanakkor egyik stílus sem szorította ki teljesen a „hivatásos” fényképezőket a portréfotózás területéről (de azok üzletét bizonyosan jelentősen rontották), akik mind a Stickyback-fotográfia, mind a fotóautomata megjelenésekor tiltakoztak a konkurencia ellen.

A Stickyback-fotográfiáknak és a Photomaton-fényképeknek nemcsak a külső jegyei (hasonló méretű kis mellképek papírcsíkon), de „természetük”, „esztétikájuk” is nagyon hasonlít egymásra (ezért van az, hogy gyakran fotókabin-felvételeknek vélik a Stickyback-fényképeket). Mindkét stílusnál csak néhány pillanatig tartott a felvétel, aminek következtében használóikról gyakran közvetlenebb, természetesebb képek készültek. Nyilván sok esetben ezeknél is tudatos pózokat (adott esetben grimaszokat) örökítettek meg, de ezek általában eltérőek a korábban megszokott műtermi elvárásoktól, arról nem is beszélve, hogy akaratlan arckifejezéseket is „elkapott” a kamera (elsősorban a fotókabinnál), amelyek azután előhívásra is kerültek, és így nagyobb eséllyel megmaradhattak az utókornak olyan képek is a társadalomról, amilyenek a hagyományos műtermek termékei között csak egészen ritkán jelennek meg.

„Demokrácia a fényképészetben az enyveshát” – hirdette egy magyar vándorfényképész 1912-ben.<sup>139</sup> Ezt nemcsak a Stickyback-fotográfiára, de a fotóautomatára is igaznak tartom: nemrégiben elém került egy páratlan – közreadásra/bemutatásra érdemes – magyar gyűjtemény számtalan Photomatonban készült fotóval (rabbiról, cigányzenésről, grófról, bányászról, gyermekről, cselédéről, művészről, hivatalnokról).<sup>140</sup> Úgy tűnik, a fotókabinok (akárcsak

<sup>138</sup> *Újság*, 1930. december 25. 49; *Prágai Magyar Hírlap*, 1931. május 5. 28.

<sup>139</sup> *Új Szatmár*, 1912. április 4. 2.

<sup>140</sup> Itt érdemes megjegyezni, hogy a magyar köztudatban azért ismeretlen a fotókabin mint szórákózási forma, mivel a budapesti Photomaton-gépek csak néhány évig voltak üzemben (egy 1935-ös újságcikk már múlt időben beszél e szerkezetéről: „Pesten is megismerkedhettünk vele, egyik áruházunkban volt felállítva” – *Újság*, 1935. november 17. 11), és ezt követően majdnem fél évszázadig nem működtek ilyen kabinok Magyarországon.

a Stickyback-üzletek) valóban nyitva voltak (és könnyen elérhetőek voltak) a társadalom minden tagja számára.

## FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1476.a Budapest Székesfőváros VII. Kerületi Elöljáróságának iratai. Általános közigazgatási iratok, 1905–1949.

IV.1476.b Budapest Székesfőváros VII. Kerületi Elöljáróságának iratai. Ipar-, munkaügyi és egyesületi nyilvántartások, 1889–1949.

VII.2.e Budapesti Királyi Törvényszék iratai. Cégbírósági iratok, 1876–1949.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK)

B 0910/209 Lowetinszky János József naplói, 1882–1935.

Adressbuch für die Stadtgemeinde Düsseldorf und die Bürgermeistereinen... 1914.

*Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. 1928.*

*Directory of Belgian Photographers.* <http://www.directorybelgianphotographers.be/> – utolsó letöltés: 2018. június 15.

*Jahrbuch für Photographie, Kinematographie und Reproduktionsverfahren für das Jahr 1912–1913.*

*Moody's Industrial Manual, 1930.*

*Photofreund Jahrbuch, 1929.*

*Registry of the University of California, 1922–1924.*

*Sammlung von Entscheidungen des bayerischen Obersten Landesgerichts in Strafsachen. 1914.*

*Who's who in American Jewry. III. 1933.*

*A Hét, 1929.*

*Albany Evening News, 1927.*

*Algemeen Handelsblad, 1941*

*Allgemeine Photographische Zeitung, 1929.*

*Allgemeine Zeitung am Abend, 1929.*

*American Hebrew and Jewish Tribune, 1927.*

*Art & Photo, 1928.*

*Az Est, 1916, 1929.*

*Az Újság, 1911.*

*Balatonvidék, 1911.*

*Békés, 1911.*

*Berliner Börsen-Zeitung, 1912.*

*Berliner Tagblatt, 1913.*

*Berliner Volkszeitung, 1929.*

*Birmingham Gazette, 1927.*

*Bnai Brith Messenger, 1930, 1940.*

*Börripár*, 1911.  
*Börsen-Halle*, 1912, 1914.  
*British Journal of Photography*, 1901, 1927–1929.  
*Budai Hírlap*, 1918.  
*Budapesti Hírlap*, 1928.  
*Chemist and Druggist*, 1928.  
*De Echo van het Zuiden*, 1914.  
*Délmagyarország*, 1911.  
*Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, 1945.  
*Deutsches Volksblatt*, 1911.  
*Evening Herald*, 1927.  
*Felsőbányai Hírlap*, 1911.  
*Fővárosi Közlöny*, 1918.  
*Haagsche Courant*, 1912.  
*Hamburger Nachrichten*, 1929.  
*Het Volk*, 1912.  
*Karlsruher Zeitung*, 1913.  
*Kaschauer Zeitung*, 1911.  
*Köszeg és Vidéke*, 1912.  
*Közérdek*, 1911.  
*L'Ouest-Éclair*, 1912.  
*La Press*, 1913.  
*Le Journal*, 1914.  
*Magyar Fotográfia*, 1926, 1929.  
*Magyar Nemzet*, 1990.  
*Magyarország*, 1926–1927.  
*McClure's Magazine*, 1927.  
*Modern Mechanics and Inventions*, 1928.  
*Mozgófénykép-Szemle*, 1912.  
*Nachrichtenblatt für das Photographenhandwerk*, 1913, 1917.  
*Nemzeti Sport*, 1929.  
*Népszava*, 1911.  
*Neues Wiener Tagblatt*, 1911.  
*New York Daily Eagle*, 1926–1927.  
*Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 1912.  
*Nieuwe Tilburgische Courant*, 1912.  
*Nieuwsblad van het Noorden*, 1912.  
*Nyugatmagyarországi Híradó*, 1911.  
*Ogden Standard Examiner*, 1927.  
*Pápai Lapok*, 1911.  
*Pesti Hírlap*, 1911, 1916, 1927.  
*Pesti Napló*, 1911, 1917, 1926.  
*Pécsi Napló*, 1911.  
*Photo-Era Magazine*, 1912.  
*Photographische Korrespondenz*, 1911.

*Photographische Presse*, 1915.  
*Popular Science*, 1927.  
*Prágai Magyar Hírlap*, 1931.  
*Rochester Times-Union*, 1929–1930.  
*Science and Invention*, 1927.  
*Sporthírlap*, 1914.  
*Szamos*, 1911.  
*Szentesi Lap*, 1911.  
*Színházi Élet*, 1919.  
*The Brooklyn Daily Eagle*, 1926.  
*The Economist*, 1928–1929.  
*The New York Evening Post*, 1927.  
*The New York Times*, 1925, 1927.  
*The Palestine Post*, 1938, 1939.  
*The World's News*, 1927.  
*Tolnai Világlapja*, 1910, 1927.  
*Toodyay Herald*, 1928.  
*Tubantia*, 1912.  
*Új Kelet*, 1937.  
*Új Idők*, 1917, 1920.  
*Újság*, 1930, 1935.  
*Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1914.  
*Vegyipar*, 1929.  
*Venkov*, 1925.  
*Vlissingse Courant*, 1912.

## HIVATKOZOTT IRODALOM

- 'Enyveshát' szócikk. In: *Révai nagy lexikona, Dúc–Etele*. Budapest, 1912. 524.
- Chiesa, Gabriella – Gosio, Paolo 2013: *Dagherrotipia, ambrotipia, ferrotipia. Positivi unici e processi antichi nel ritratto fotografico*.
- Dijk van, Jan 2011: *Handboek Herkennen Fotografische en Fotomechanische Procedés*.
- Fári Irén – T. Knotik Márta 2008: Fényképészet Makón a kezdetektől 1920-ig. In: Forgó Géza (szerk.): *Szirk Miklós léptein... Tanulmányok Halmágyi Pál 60. születésnapjára*.
- Feaster, Patrick 2017: "Ping Pong" Photos: An Introduction. <https://griffonagedotcom.wordpress.com/2017/12/23/ping-pong-photos-an-introduction/> – utolsó letöltés: 2018. június 15.
- Flesch Bálint é.n.: *Enyveshát*. <http://archfoto.tripod.com/kislex.html#Enyveshat> – utolsó letöltés: 2018. június 15.
- Frizot, Michel 2018: *A New History of Photography*.
- Goranin, Näkki 2008: *American Photobooth*.
- Hollow, M. 2014: *Rogue Banking. A History of Financial Fraud in Interwar Britain*.
- József Jolán 1940: József Attila élete (VIII.) *Korunk*, 1940. július 8.



- Kincses Károly 2000: *Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel. Amit a régi fényképekről tudni kell.*
- Mebes, Albert 1913: *Ausführliches Handbuch des Entwicklungs-Druckes auf Emulsionspapieren und der hierauf beruhenden Prozesse des Ozobrom-, Bromsilberpigment- und Bromöl-Druckes: 1: Der Bromsilber- und Gaslichtpapier-Druck: eine ausführliche Anleitung für das Kopieren, Schnelldrucken, direktes und indirektes Vergrößern... von Entwicklungs-Papieren sowie Herstellen von Solarprinten.*
- Pellicer, Raynal 2010: *Photobooth. The Art of the Automatic Portrait.*
- Simkin, David é.n. a: *Automatic Portrait Photographs. The Sticky Backs Studio – Spiridione Grossi – Abraham Dudkin – Anatol Josepho and the Photomaton.* <http://www.photo-history-sussex.co.uk/AutoPortraitsDudkin.htm> – utolsó letöltés: 2018. június 15.
- Simkin, David é.n. b: *Dudkin's Modern Studios of Brighton. Abraham H. Dudkin – Mordecai M. Dudkin – William Henry Dudkin.* <http://www.photohistory-sussex.co.uk/DudkinModernStudios.htm> – utolsó letöltés: 2018. június 15.
- T. Knotik Márta 2009: *Fényírók és fényírdák Szegeden (1859–1913).*
- Vega Pérez, Célia 2014: Orígenes del fotomaton en España (1888–1929). *Revista General de Información y Documentación* 24-2. 305–341.
- Waters, Les é.n.: *Old Photographs – StickyBacks.* <http://www.fadingimages.uk/Sticky-Back.asp> – utolsó letöltés: 2018. június 15.